

# KUR'AN-I KERİM'DEKİ “EKSERU'N-NÂS” LAFZİNİN BAĞLAMLARI VE MUHATAPLARI

SAMİ KILINÇLI\*

## Contexts and Audiences of the Expression “Aksar-un Nas” in the Holy Qur'an

**Abstract:** The Holy Qur'an had been sent down as an active intervention and a speech to the existing problems and happenings in the society sent. Since the progress steps, details and audiences of the subjects told in the Qur'an are known to the people of that era, names of the audience of the verses were not usually stated clearly. Alternatively, audiences are mentioned by expressions such as “he, them, humans, majority of humans, believers (mumin), disbelievers (kafir) and people of the book (ahl al-Kitab)”. Those expressions are not interpreted in the way to reflect the meaning in the target language, but just translated directly in most of renditions.

In those renditions, since the audience whether being believer (mumin), mushrik, Jewish or Christian is not expressed in paranthesis or in a different way, the reader of the rendition who do not know the conditions of the era

\* Yrd. Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Tefsir ABD.  
[kilinclisami01@gmail.com]

may have problems in understanding who is targeted by the message. The reader has the similar problem in which degree he is questioned by these verses and has difficulties in identifying the right message made to him by the verses. We think that such kind of a problem is seen in understanding the term "Aksar-un Nas" which is seen in twenty verses in total and having completely judgmental content. In this article, audience of the related expression and how to be understood are described based on tafsir literature.

**Key Words:** Aksar-un Nas, Meal (Translation), Tafsir, Mushrik, Dehri, Audience.



**Öz:** Kur'an-ı Kerim nazil olduğu toplumda var olan sorunlara, yaşanan olaylara bir müdahale ve hitap olarak indirilmiştir. Kur'an'da anlatılan olayların gelişim aşamaları, ayrıntıları ve muhatapları nüzul vasatında yaşayanlarca bilindiği için, ayetlerin muhataplarının isimleri genel olarak açıkça zikredilmemiştir. Bunun yerine muhataplar "o, onlar, insanlar, insanların çoğu, mü'minler, kâfirler ve ehl-i kitap" gibi lafızlarla anlatılmıştır. Bu lafızlar, meallerin çoğunda anlamın hedef dile aktarılması şeklinde değil, sadece metnin tercüme edilmesi şeklinde çevrilmektedir.

Bu çevirilerde ayetlerin muhatapları (mü'min, müşrik, Yahudi, Hıristiyan vb.) açıklanmadığı için, nüzul vasatını bilmeyen meal okuyucusu ayetlerin kime ne dediğini anlamakta sorun yaşayabilmektedir. Okuyucu benzer bir sorunu bu ayetlerin kendisine verdiği mesajı tespit etmede de yaşamaktadır. Toplam yirmi ayette geçen ve tamamen eleştirel bir içeriğe sahip olan *ekseru'n-nâs* lafzının anlaşılmasında da böyle bir sorun yaşandığını düşünüyoruz. Bu makalede ilgili lafzın muhatapları ve bu lafzın nasıl anlaşılması gerektiği tefsir literatürü temelinde açıklanmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Ekseru'n-Nâs, Meal, Tefsir, Müşrik, Dehri, Muhatap



## Giriş

Kur'an-ı Kerim Mekke ve Medine dönemlerinde yirmi üç yıllık süre içerisinde peyderpey nazil olan hitaplardan oluşmaktadır. Nüzul vasatında yaşananlar, o dönem muhataplarının anlayacağı şekilde anlatılmıştır. Ayetlerin muhatapları genel olarak isimleri açıkça zikredilmeden *Müslüman*, *mü'min*, *kâfir*, *müşrik*, *ehl-i kitap*, *o*, *o ikisi*, *onlar* gibi sıfat ve zamirlerle ifade edilmiştir. Bazı ayetlerde de *el-insan*, *en-nâs*, *ekseru'n-nâs* gibi lafızlar kullanılmıştır. Bu lafızlar meallerde lafzî tercüme tekniğiyle "*insan*, *insan-*

lar, insanların çoğu, insanoğlu ve beşer"<sup>1</sup> gibi genel ifadelerle çevrilmektedir. Bu çeviriler metnin lafzının Türkçe'ye aktarılması açısından doğru olmakla birlikte indiği dönemde anlaşılan mananın hedef dile yansıtılması açısından eksik kalabilmektedir.

Bu çevirileri okuyan ancak nüzul ortamını bilmeyen okuyucu bu lafızlarla kimlerin ve o dönemdeki hangi dini grubun üyelerinin kast edildiğini tam olarak anlayamamaktadır. Ayetlerin muhataplarını doğru olarak anlayamayan okuyucu bu ayetlerden kendisine hangi mesajları çıkaracağı konusunda da sorun yaşayabilmektedir. Birçok lafzın anlaşılmasında yaşanan bu anlama sorununun *ekseru'n-nas* lafzı için de geçerli olduğunu düşünüyoruz. Bu nedenle söz konusu lafzın nüzul dönemindeki bağlam ve muhataplarını tespit etmeye çalışacağız. Aynı zamanda bu lafzın nasıl çevrilmesi ve anlaşılması gerektiğine de değineceğiz. Bunu yaparken bazı rivayet türü tefsir eserlerine başvuracak, ilgili lafzın yorumlanmasında tarih içinde hangi değişimlerin olduğunu göstermek için de dirayet türü tefsir kaynaklardan da yararlanacağız.

*Ekseru'n-nâs* lafzı Kur'an'da toplam 20 ayette geçmektedir. İlk olarak, nüzul tertibinde 39'uncu sırada yer alan A'raf suresi, 187'nci<sup>2</sup> ayette kullanılmıştır. Bu ayetlerde *ekseru'n-nâsilâ ya'lemûn* (insanların çoğu bilmiyor) on bir kez,<sup>3</sup> *ekseru'n-nâsi lâ yeşkurûn*,<sup>4</sup> (insanların çoğu şükretmiyor) *ekseru'n-nâsi lâ yu'minûn* (insanların çoğu iman etmiyor),<sup>5</sup> *fe ebâ ekseru'n-nâsi illâ kufûran* (insanların çoğu nankörlükte direnerek yüz çevirdiler )<sup>6</sup> ifadeleri ikişer

<sup>1</sup> Bk. Ali Bulaç, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı*, Birim Yayınları, İstanbul, trs; Heyet (Hayreddin Karaman, Ali Özek ve diğerleri), *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali*, Mus-haf-ı Şerif Basım Kurumu, Medine, 1992; Talat Koçyiğit, *Kur'an'ı Kerim ve Türkçe Meali*, Kılıç Kitabevi Yayın ve Dağıtım, Ankara, 1997; Hasan Tahsin Feyizli, *Feyzu'l-Furkan Kur'an Meâli*, Dergah Ofset, İstanbul, 2001; Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Diyanet İşleri Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 3. Baskı, Ankara, 2005.

<sup>2</sup> Hz. Osman'a nispet edilen nüzul sıralaması için bk. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991, ss. 86-87.

<sup>3</sup> A'raf, 7/187; Casiye, 45/26; Mü'min, 40/57; Nahl, 16/38; Rum, 30/6, 30; Sebe, 34/28, 36; Yusuf, 12/21, 40, 68.

<sup>4</sup> Mü'min, 40/61; Yusuf, 12/38.

<sup>5</sup> Mü'min, 40/59; Hud, 11/7; Ra'd, 13/1.

<sup>6</sup> İsra, 17/89, Furkan, 25/50.

kez, ve mâ ekseru'n-nâsi velev haraste bimü'minîn (sen ne kadar çaba harcasan da insanların çoğu iman etmez)<sup>7</sup> ifadesi ise bir kez kullanılmaktadır. Ekseru'n-nâs lafzı Medenî surelerden sadece Bakara, 2/243'üncü ayette geçmekte ve bu ayetin sonu da ekseru'n-nâsi lâ yeşkurûn şeklinde bitmektedir.

Bu lafzın geçtiği ayetlerde "Allah'ın takdirinin engellenemeyeceği, kıyamet ve ahiret, Kur'an'ın ilahiliği, tevhid ve şirk, dünyadaki nimetler, zenginlik, fakirlik, Hz. Peygamber'in risaletinin kapsamı, uyarıcı ve müjdeleyici olması, Allah'ın yardım va'di ve İsrailoğulları'ndan ölümden kurtulmak isteyenler" konuları anlatılmaktadır. Biz de ilgili ayetleri bu bağlamlara göre ele alacağız.

### 1.Kıyamet ve Ahiret İnancı Bağlamındaki Muhatapları

Ekseru'n-nâs lafzının geçtiği ayetlerden beşi Mekkelilerin kıyamet ve ahiret konularındaki inanç ve düşüncelerini açıklamaktadır. Biz bu konudaki ayetleri ele almadan önce konunun daha iyi anlaşılması için, Mekkelilerin bu konularda hangi bilgilere, inançlara sahip oldukları ile ilgili açıklamalara yer vermek istiyoruz.

İslam'ın doğduğu dönemde Mekkelilerin geneli müşrikti. Çok az bir kısmı Hanifliğe bağlı kalmaya çalışmaktaydı. Halkın geneli her ne kadar müşrik olsa da Hz. İbrahim'den gelenek yoluyla kendilerine aktarılan Kâbe'yi ta'zim, onu tavaf etme, hac, umre, telbiye getirme, Arafat ve Müzdelife'de vakfe, kurban kesme gibi bazı inanç ve ibadetlere de bağlı kalmaya devam etmekteydiler.<sup>8</sup> Arapların çoğunluğu yeniden dirilmeye ve ahirete inandıkları için, cenazelerini yıkıyor, kefenliyor, dua ederek defnediyorlardı. Ölen kişinin dirildiğinde binmesi için bineğini mezarı başında öldürüp bırakmakta, haram aylara dikkat etmekte ve hukuki

<sup>7</sup> Yusuf, 12/103.

<sup>8</sup> Ebu'l-Munzir Hişâm b. Muhammed b. es-Sâibel-Kelbî, *Kitâbu'l-asnâm*, tahk. Ahmed Zeki Bâşâ, Dâru'l-kütübü'l vesâiki'l-kavmiyye, Kahire, 2009, s. 6; İbn Hişam, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdu'l-Hâfız Şelebî, Turâsu'l-İslâmî, trs. c. I, ss. 77-78.

konularda da hem yanlış hem de doğru uygulamaları bulunmaktaydı.<sup>9</sup> Kendilerini Humus ehli olarak kabul eden Kureyş, Kinâne, Huzaa kabileleri diğerlerinden farklı olarak onlarla birlikte vakfeye katılmama, Hac döneminde haremın dışına çıkmama ve Hill ehli çıplak tavaf ederken kendileri giyinik vaziyette tavaf etme gibi özel uygulamalara sahiptiler.<sup>10</sup>

Araplar Allah'a iman konusunda muattıla ve muhassıla (geleneksel haniflik inancına bağlı olanlar) olarak iki temel gruba ayrılmaktaydı. Muattıla grubu yaratıcıyı ve yeniden diriltilip hesaba çekilmeyi inkâr etmekteydi. Bunlar arasında Peygamber'i inkâr edip putlara tapanlar da bulunmaktaydı. Bunların din hakkındaki şüpheleri yeniden dirilme ve bir insanın peygamber olarak gönderilmesi konularında yoğunlaşmaktaydı. İçlerinde tenasühe meyledenler de bulunmaktaydı. Muhassıla grubu Allah'a ve ahiret gününe inanıyor ve Peygamber'in ortaya çıkmasını bekliyordu. Zeyd b. Amr, Ümeyye b. Ebî Salt ve Kus b. Saide bunlardandı.<sup>11</sup> Ahiret konusunda müşrikler arasında farklı düşünceler bulunmaktaydı. Bazıları her şeyin karşı konulması mümkün olmayan "dehr" tarafından şekillendirildiğini savunmaktayken, bazıları yaratıcıyı kabul edip, dirilişi

<sup>9</sup> İbn Habîb el-Bağdâdî, *el-Muhabber*, thk. Eliza Lichtenstater, Beyrut, Dâru'l-îfâku'l-cedîde, 2009, ss. 318-330; 237-241. İslam öncesi Arapların inanç, ibadet ve uygulamalarıyla ilgili olarak bk. Ali Osman Ateş, *İslam'a Göre Cahiliyye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996; Mustafa Öztürk, "İslam Öncesi Arap Toplumunda Ahvâl-i Şahsiyye Hukuku," *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu*, İstanbul, 2011, ss. 229-273; Mehmet Soysaldı, "İslam Öncesi Arap Toplumlarında Namaz, Zekât, Oruç, Hacc Uygulamaları," *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu*, İstanbul, 2011, ss. 147-170; Harun Ögmüş, *Cahiliyye Döneminde Araplar (Cahiliyye Şiirine Göre İslam Öncesi Arap Toplumu ve Kur'an'ın Getirdiği Değişim)*, İz Yay., İstanbul, 2013, ss. 267-316.

<sup>10</sup> Muhammed b. İshak b. Yesâr el-Medenî, *Sîretü İbn İshak*, tahk. Muhammed Hamidullah, Ma'hedu ed-dirâsât ve'l-ebhâsli't-ta'rib, trs.,ss. 75-81; İbn Hişam, *es-Siret*, I, 199-203; Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, tahk. Ahmed Ferid, I. Baskı, Beyrut, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2003. c. I, ss. 87-88. Ayrıca kabile isimleri için bk. İbn Habîb, *el-Muhabber*, 178-179, 319.

<sup>11</sup> Ebu'l-FethTâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, çev. Mustafa Öz, İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 435-445. Ayrıca bk. Fethi Ahmet Polat, "Mekkî Surelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil", *Kur'an Nüzulünün Mekke Dönemi*, Çorum, 2013, ss. 157-158.

inkâr ediyor, bazıları da dirilişi inkâr etmiyor; ancak bu konuda şüphe ediyorlardı.<sup>12</sup>

İlk dönem İslam tarihi kaynaklarında “zenâdıkatu Kureyş” (Kureyş’in zındıkları)<sup>13</sup> diye nitelendirilen bir grubun varlığından bahsedilmekte ve isimleri de nakledilmektedir. Mekke’de Kureyş’ten Ebû Süfyan b. Harb, Ukbe b. Ebî Muayt, Ubey b. Halef, Nadr b. Hâris, Amr b. Abdullah el-Cumahî, Haccac b. Amr b. Sehmî’nin iki oğlu Nubeyh b. Haccac ve Münebbih b. Haccac, Âs b. Vâil es-Sehmî ve Velid b. Muğîra el-Mahzumî’nin zındık oldukları, zındıklığı Hireli Hıristiyanlardan öğrendikleri nakledilmektedir<sup>14</sup> ki bu kişilerden EbûSüfyan dışında hiçbiri iman etmemiştir.<sup>15</sup>

Zemahşerî (ö. 538/1144), Mekke’de yaratıcının, Allah’ın varlığını inkâr ettikleri için fakirlik ve zenginliğin de Allah’tan geldiğini kabul

- <sup>12</sup> Abdullah b. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmî'l-Kur’ân*, thk., Abdullah b. Abdu'l-Hasen et-Türkî, Müessesu’r-Risale, 1. Baskı, Beyrut, 2006, c. XIX, ss.166-167. Dehriyye, âlemin ezeli olduğunu ve bir yaratıcısının bulunmadığını savunan materyalist felsefe akımı olarak tanımlanmaktadır. İslam öncesinde bazı cahiliye Arapları arasında materyalist bir dünya görüşünün mevcut olduğu Casiye Suresi 45/24-29. ayetlerinden anlaşılmaktadır. Ancak ayette geçen dehr kelimesinin dehriyye’ye (Dehriyyun) dönüşmesi, kavramsallaşması sonraki dönemlerde olan bir gelişmedir. Bk. Altıntaş, Hayrani, “Dehriyye,” *DİA*, İstanbul, 1994, c. IX, s. 107.
- <sup>13</sup> Zındık ismi seneviyye denilen yani zulmete (karanlığa) ve nura (aydınlığa) inanan, ahirete ve rububiyete inanmayan veya küfrünü gizleyip iman ettiğini açıklayan kişiler için kullanılmaktadır. Bu kelime kadının dini anlamına gelen “zen din” kelimesinin Arapçalaşmış şeklidir. Bu şekilde inananlar Zenâdika şeklinde isimlendirilmişlerdir. Bk. Mahmud Şükrî el-Âlûsî, *Bulûğu’l-ereb fi ma’rifeti ahvali’l-arab*, Dâru’l-kütübü’l-ilmiyye, Beyrut, trs., c. II, s. 228-229; Cevad Ali, *el-Mufasssal fi târihi’l-arab kable’l-İslam*, Menşûrâtü’ş-Şerif er-Radî, Bağdad, 1993, c. VI, s. 145.
- <sup>14</sup> İbnHabîb, *el-Muhabber*, 160; İbn Habîb, Ebu Ca’fer Muhammed b. el-Bağdâdî, *el-Münemmak fi ahbâri Kureyş*, thk. Hurşid Ahmed Fârûk, Âlemu’l-Kütüp, I. Baskı, Beyrut, 1985, s. 388; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 147. İbn Kuteybe de Kureyş’ten zındıkların olduğunu nakletmektedir. Bk. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, tahk. Servet Ukkâşe, Kahire, trs., s. 621.
- <sup>15</sup> İbn Habîb, *el-Muhabber*, 160. Ayrıca Dehrî/Zındıklar ve bunların İslam davetine karşı muhalefetleriyle ilgili olarak ve İslam davetine muhalefet edenlerin sınıflandırılmasıyla ilgili olarak bk. Kılınçlı Sami, *Mekkî Surelerde Mü’min kimliğinin Oluşumu ve Gayrimüslimlerle İlişkiler*, Ankara, 2013, ss. 33-34; 57-62; 164-181. Ayrıca Zındıklarla ilgili olarak bk. Yaşar Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2003, ss. 186-191.

etmeyen zındıkların varlığını nakletmektedir.<sup>16</sup> Şehristânî'nin muattıla tanımıyla, Kurtûbî ile Zemahşerî'nin anlattıkları ve *zenâdikat-u Kureyş* tanımlaması bizlere Mekke'de ahireti inkar eden kendilerini Dehrîler olarak isimlendirebileceğimiz bir grubun varlığını bildirmektedir.

Dehrîlerin düşüncelerinin ayrıntıları, müşriklerin şirk anlayışlarından ne kadar farklı olduğu konusunda ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Bununla birlikte Mekkelilerin, yeniden dirilişi, ahireti inkârlarını, bu konudaki şüphe ve itirazlarını en yoğun şekilde bize aktaran ayetlerin<sup>17</sup> tefsirlerine baktığımızda yukarıdaki isimlerle karşılaşmaktayız.<sup>18</sup> Bu kaynaklarda Nadr b. Hâris, Ebu Süfyan, Velid b. Muğire, Ukbe b. EbiMuayt, Uteybe b. Halef, Hâris b. Âmir ve Ebu Cehil'in dirilişi inkâr ettikleri ve Kur'an'a eskilerin masalları dedikleri<sup>19</sup> de nakledilmektedir.

Casiye Suresi 45/24-29'uncu ayetlerde Mekke'de bazı kişiler: "Hayat bu dünyada yaşadığımızdan ibarettir. Ölürüz, yaşarız. Bizi yalnız zamanın akışı helâk eder." dedikleri, bu iddialarına cevaben onların bu konu-

<sup>16</sup> Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil*, Beyrut, Dâru'l-ma'rife, 2008, c. IV, s. 22.

<sup>17</sup> Meryem, 19/67-70; Neml, 27/ 65-69; Yasin, 36/77-83; Kaf, 50/2-12; Vakıa, 56/ 45-71; Nebe, 78/1, 2; En'am, 6/26-29.

<sup>18</sup> Mukâtil, *Tefsîr*, III, 268. Kaf, 50/2-12; II, 484. Neml, 27/ 65-69; III, 92; Ahmet b. Yahya el-Belâzurî, *Ensâbu'l-eşrâf*, tahk. Muhammed Hamidullah, Mısır, Dâru'l-meârif, trs., c. I, s. 137; Yasin 36/ 77-83. ayetlerin tefsirinde Ubey b. Halef, Ebu Cehil, Âs b. Vâil, Utbe ve Şeybe b. Rebia, Ukbe b. Ebi Muayt, Velid b. Muğire birlikte otururken Ubey b. Halef'in eline kemikleri alarak bunu kimin dirilteceğini Muhammed'e soracağım dediğini nakletmektedir. Taberî bu ayetlerin As b. Vail hakkında değil Ubey b. Halef hakkında indiğini tercih etmektedir. (Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân 'an te'viliâyî'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, trs, c. XIX, ss. 486-488; Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, Beyrut, el-Mektebu'l-İslamî, 1948, c.VII, s. 40, 41; a. mlf., *Nüzhe*, 182. Nahl, 16/4; Meryem, 67 ve Yasin, 36/77. ayetlerdeki kafir kişi anlamındaki "el-insan" kelimesiyle de Ubey b. Halef kast edilmektedir.

<sup>19</sup> Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmedel-Vahidî, *el-Vasît fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Komisyon, Beyrut, 1994, c.II, ss. 261-265. En'am, 6/26-29. İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, V, 252, 253. Meryem 19/66-70. Kâfir "el-insan" anlamında. Ayrıca Adiy b. Rebia ve Utbe b. Ebu Leheb gibi isimler de bu çerçevede zikredilmektedir. Mukâtil, *Tefsîr*, III, 452-453; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 181. Kıyame, 75/3 ve Abese, 80/17-22. ayetlerdeki kâfir "el-insan" anlamında.

da hakikate sahip olmadıkları, sadece zanna tabi oldukları anlatılmaktadır. Ayrıca bunlar: “Kureyş’in atalarından iki ya da üç kişiyi veya Kusay b. Kilab’ı dirilt. Eğer sen bunları diriltirsen biz onlara senin dirilişle ilgili iddialarının doğruluğunu sorarız.” demişler, buna cevaben ise :“Sizi yaratan, öldürecek olan ve tekrar diriltecek olan Allah’tır, eğer inanmazsanız ahirette pişman olacaksınız.”<sup>20</sup> buyrulmuştur. Açıklanan bütün bu hakikatlere rağmen ahireti inkâr edenlerden oluşan muhatapların çoğunluğu (ekseru’n-nâs) bir türlü bu konudaki hakikati anlamamaktaydılar.<sup>21</sup>

Mâturîdî (ö. 333/944), konuyla ilgili bilgileri naklettikten sonra *ekseru’n-nas*’ın medluluyla ilgili olarak herhangi bir tespitte bulunmadan: “İnsanların çoğu bildiklerinden faydalanmıyorlar. İlmin sebepleri konusunda düşünmeyi bıraktıkları için bilmiyorlar.”<sup>22</sup> yorumunu yapmaktadır. Aynı ayetle ilgili olarak Râzî (ö. 606/1210) ise ayeti insanların çoğu, insanların, hayvanların ve bitkilerin var olmasının kâdir ve hâkim bir tanrının varlığına delalet ettiğini, ilk yaratılışı gerçekleştiren ilah için tekrar dirilişi gerçekleştirmenin vacip olduğunu da anlamıyorlar<sup>23</sup> şeklinde açıklamaktadır.

Tahrif olmuş olsa da toplumda var olan haniflikle bağına genel olarak koparmış, sadece ismen “ben ahmesîyim (koyu dindarım),<sup>24</sup> diyen müşrikler aslında kelimenin tam anlamıyla dünyevîleşmişlerdi.

Yukarıda alıntı yaptığımız müfessirler açıklamalarında isim olarak dehrîlerden bahsetmeseler de ayette her şeyin zamanın kontrolünde gerçekleştiği anlatıldığı için, bu ayetteki *ekseru’n-nas* lafzının medlulünün ilk planda dehrîler, ikinci olarak da onların etkisinde kalan müşrik liderler

<sup>20</sup> Casiye, 45/24-29. Bk. Mukâtil, *Tefsîr*, III, 214-215; Vahidî, *el-Vasît*, IV, 100; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, IV, 100.

<sup>21</sup> Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XI, 265.

<sup>22</sup> Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mahmûd el-Mâturîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, Dâru’l-kütübü’l-ilmîyye, Beyrut, 2005, c. IX, s. 229.

<sup>23</sup> Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 1. Baskı, Beyrut, Dâru’l-fikr, 1981, c. XXVII, ss. 270-272.

<sup>24</sup> Ahmesîlikle ilgili olarak bk. Şevket Kotan, “Cahiliyye Dönemi Mekke Dîni: Ahmesîlik”, *Kur’an’ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur’an Öncesi Mekke Toplumu*, İstanbul, 2011, ss. 177-188.



olduğu söylenebilir. *Lâ ya'lemun* ifadesinin anlamı ise: "Bu kişiler hayatı kimin, nasıl kontrol ettiğini, ilk yaratılış ve yeniden dirilme konularının özünü anlamıyorlar." olmaktadır.

Tefsir kaynaklarında nakledildiğine göre Kureyş'in kâfirleri, Hz. Peygamberin bazı müşrik akrabaları gelerek, "Biz seninle akrabayı bize kıyametin vaktini haber versen." diyerek kıyametin ne zaman kopacağını sordukları zaman: "Sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar. De ki: "Onun bilgisi ancak Rabbimin katındadır. Onu vaktinde ancak O (Allah) ortaya çıkaracaktır. O göklere de, yere de ağır basmıştır. O, size ancak ansızın gelecektir." Sanki senin ondan haberin varmış gibi sana soruyorlar. De ki: "Onun bilgisi sadece Allah katındadır. Fakat insanların çoğu bilmiyorlar." ayeti nazil oldu.<sup>25</sup>

İnsanların çoğunun neyi bilmediğiyle ilgili olarak "Yerin ve göğün gaybî bilgilerini sadece Allah'ın bildiği"<sup>26</sup>; "Allah Teâlâ'nın kıyametin bilgisini kendine has kıldığı"<sup>27</sup>; ve "İnsanların çoğu kıyametin vaktinin gizlenmesinin sebebini bilmediği"<sup>28</sup> yorumları yapılmıştır.

Bu durumda *ekseru'n-nâs*'ın lafzı direkt olarak "Hz. Peygambere bu soruyu soranlar", dolaylı olarak da bu konuda onlar gibi düşünen Mekke halkının çoğunluğu anlamına gelmektedir.

Râzî, A'raf Suresi 7/187, 188'inci ayetlerin sebeb-i nüzulu olarak, "Ehl-i Mekke'nin 'Ey Muhammed! Rabbin sana neyin ucuzlayıp neyin pahalılaşacağını haber veriyor mu? Onu bize söyle de biz onu alıp kâr

<sup>25</sup> A'raf, 7/187. Mukâtil, *Tefsîr*, I, 427; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VI, 136-140; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 174. İnsanların çoğu Allah'ın kıyametin bilgisini kendine has kıldığını anlamıyorlar. Taberî, İbnu'l-Cevzî ve Râzî tefsirlerinde bu sorunun Yahudiler tarafından sorulduğunu da nakletmektedirler. Taberî soru soran grubun müşrik de veya Yahudi de olma ihtimallerinin mümkün olduğunu, iki gruptan birini tercih etmeyi sağlayacak kesin bilgiye sahip olunmadığını kaydetmektedir. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VI, 138-140. İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, II, 175-176; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XV, 84.) Ancak 182-198. ayetlerin muhatabı Mekke müşrikler olduğuna dikkat ettiğimizde ayetin muhataplarının kıyamete inanmak istemeyen müşrikler olduğu açığa çıkmaktadır.

<sup>26</sup> Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VI, 140.

<sup>27</sup> Mukâtil, *Tefsîr*, I, 427; Vahidî, *el-Vasît*, II, 434; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, II, 175-176.

<sup>28</sup> Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XV, 87.

edelim, kuraklığın olduğu yerden bolluğun olduğu yere göçelim' dediklerini" nakletmektedir.<sup>29</sup> Rivayetteki bilginin ayeti desteklemesi bu bilginin doğruluğunu, müşriklerin kıyametin bilgisini Allah'ın kendisine has kıldığını bilmedikleri anlamını güçlendirmektedir. Ancak Mekke'deki tartışma ortamını dikkate aldığımızda müşriklerin bu soruları bilmedikleri bir konuyu öğrenmek için değil, Hz. Peygamber'i sıkıştırmak ve onunla alay etmek için sordukları da söylenebilir.

Bazı rivayetlere göre mü'minlerden birinin bir müşrikten alacağı vardı. Alacağını tahsil etmek istediğinde borçlu ödeme yapmayınca mü'min şahıs: "Öldükten sonra onu alacağımı ümit ediyorum." demişti. Bunun üzerine müşrik şahıs: "Sen dirilişe iman ediyorsun ancak yeminle söylüyorum ki ölen tekrar dirilmez." deyince, "O [müşrikler] (Allah'a) büyük yeminler ederek, 'Allah ölüleri asla diriltmeyecek!' diyorlar. Hayır! Allah'ın va'di haklıdır. Fakat insanların çoğu bu gerçeği bilmez." ayeti nazil oldu.<sup>30</sup>

174

OMÜİFD

Ayetteki "*ve aksemü billâhi cehde eymânihim*" ibaresiyle ilgili olarak Mâtürîdî: "Müşrikler normalde putları üzerine yemin ediyorlardı; ancak iş ciddiye bindiği zaman Allah adına yemin ediyorlardı." demektedir.<sup>31</sup>

Bağlamdan ve nakledilen rivayetlerden ayetin muhatabının müşrikler olduğu anlaşılmaktadır. Ayetin anlamı ise "müşriklerin çoğu Allah'ın dirilişe ilgili va'dini anlamıyor, konunun künhüne vakıf olmuyorlar." demektir.

Mü'min Suresi, 40/56-57'inci ayetlerde Hz. Peygamber'e müşriklerin kibir ve küstahlıktan dolayı inanmadıkları; gökleri ve yeri yaratmanın insanları yeniden yaratmaktan daha büyük/zor bir iş olduğu; fakat insanların çoğunun bu gerçeği anlamadıkları anlatılmaktadır.<sup>32</sup>

<sup>29</sup> Vâhidî, *Vasît*, II, 434; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XV, 87.

<sup>30</sup> Nahl, 16/38. Açıklama için bk. Mukâtil, *Tefsîr*, II, 222; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 583; Vâhidî, *el-Vasît*, III, 62, 63; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, II, 559.

<sup>31</sup> Mâtürîdî, *Te'vîlât*, VI, 503-507; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XX, 32.

<sup>32</sup> Mü'min, 40/56-59. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XI, 72. Mukâtil 57. ayetin Yahudilerin Deccal bizim safımızdadır iddiaları üzerine indiğini nakletmektedir. (Mukâtil, *Tefsîr*, III, 153)

Bazı müfessirler bu ayetin Kureyş hakkında indiğini kaydettikten sonra konuyla ilgili olarak: "Kâfirlerin sana karşı olan kibirleri onları seni yalanlamaya sürüklüyor. Onlar kibirlerinden kaynaklanan amaçlarına ulaşamayacaklar. Çünkü Allah onları zelil edecek. Ey Muhammed! Onların şerlerinden Allah'a sığın. Dünya ve gökyüzünün yaratılması- bu ikisi insandan daha büyük ve parçaları daha çok olduğu için- insanın diriltmesinden daha büyük bir iştir. Allah Teâlâ bunu anlatarak tekrar dirilme konusunda onları uyarmasına rağmen kâfirler bu bilginin tevhide delalet ettiğini anlamıyorlar." değerlendirmesini yapmışlardır.<sup>33</sup> Maturîdî ise ayeti özetle şöyle açıklamaktadır: "Kâfirlerin liderleri ve ileri gelenleri herhangi bir delile dayandıkları için değil, sadece izzet ve şeref, yönetim ve ekonomik imkânlar kendi ellerinde kalsın diye Allah'ın ayetlerini yok etmeye çalışıyorlardı. Fakat kendilerine tabi olanları kolay yönlendirmek için bu düşüncelerini kamufle ediyorlardı. Onlar Allah'ın yeniden diriltme konusundaki kudretini inkâr ediyorlar. Halbuki kıyamet kesinlikle gerçekleşecektir. Dünya ve içindekilerin yaratılma hikmeti de ahiret hayatının yaşanmasıdır."<sup>34</sup>

Konuyla ilgili olarak Râzî: "57'nci ayette kendilerinden bahsedilenler yeniden diriltilmeyi ve hesabı inkâr edenlerdir. Bu kâfirler herhangi bir delile dayandıkları için değil; sırf inat, taassup, kibir, cehaletten ve ahiret hayatını inkârdan dolayı iman etmiyorlardı."<sup>35</sup> demektedir; Zemahşerî ise, "Müşriklerle asıl mücadele ahiret konusunda olmaktadır. Bunlar Allah'ın varlığına inanmakla birlikte, hevalarına tabi oldukları, gaflete kapıldıkları, dikkatli bir şekilde düşünmediklerinden dolayı dirilişi anlamıyorlardı."<sup>36</sup> izahını yapmaktadır.

Maturîdî ise bu konudaki rivayetlerintevâtür derecesine ulaşmadığı için güvenilir olmadığını kaydetmektedir. (Maturîdî, *Te'vîlât*, IX, 42.)

<sup>33</sup> İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, IV, 42, 43. Benzer açıklamalar için bk. Vâhidî, *el-Vasît*, IV, 18-19.

<sup>34</sup> Maturîdî, *Te'vîlât*, IX, 42-44.

<sup>35</sup> Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, XVII, 80.

<sup>36</sup> Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 179.

Bu ayetlerde inatçı ve kibirli halleri anlatılanlar dehrîler de dahil olmak üzere İslam davetine muhalefetin liderliğini yapan müşriklerdir. Mekke'de İslam davetine muhalefetin sosyal, siyasal, ekonomik ve kabile rekabetine dayalı sebepleri olmakla birlikte liderler muhalefet ve düşmanlıklarında bu tarihi sebeplerden ziyade atalar dini olan şirki bir kalın gibi kullanmaktaydılar.

Mü'min Suresi 40/59'uncu ayette de: "Kıyamet mutlaka gelecektir. Bunda hiçbir şüphe yoktur. Fakat insanların çoğu buna inanmaz." buyrulmaktadır. Bu ayetin tefsirinde, Mekkeli kâfirlerin kıyametin kopacağına iman etmedikleri<sup>37</sup> açıklanmıştır. Râzî tarafından da ayetteki "insanlar" kelimesiyle kastedilenlerin diriliş ve kıyameti inkâr edenler<sup>38</sup> oldukları ifade edilmiştir. Naklettiğimiz bilgilerden ayetin sonundaki "insanların çoğu" ibaresinin müşrik halkın genelini değil, kabile liderlerini ve dehrîleri anlattığı anlaşılmaktadır.

*Ekseru'n-nâs* lafzı kıyamet ve ahiret inancı bağlamında kullanıldığı gibi Kur'an inancı bağlamında da kullanılmıştır. Aşağıdaki başlıkta bu konudaki kullanımları ele alınacaktır.

## 2.Kur'an İnancı Bağlamındaki Muhatapları

Mekke'deki zındıkların/dehrîlerin ve müşriklerin İslam davetine karşı çıktıkları ortak noktaların başında Hz. Peygamberin risaletini ve Kur'an'ın ilahi bir kitap olduğunu reddetmeleri gelmekteydi.

Bu konu, içinde *ekser'u-nâs* lafzının bulunduğu ayetlerin ikisinde anlatılmaktadır. Konuyla ilgili olarak "Elif-Lâm-Mîm-Râ. [Ey Peygamber!] İşte bunlar Kur'an'ın ayetleridir. Sana Rabbin tarafından indirilen bu Kur'an [uydurma değil] hak ve hakikatin ta kendisidir. Ne var ki insanların çoğu buna inanmaz."<sup>39</sup> buyrulmaktadır.

<sup>37</sup> Mukâtil, *Tefsîr*, III, 153; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XI, 72; Vâhidî, *el-Vasît*, IV, 19; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 179.

<sup>38</sup> Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVII, 81.

<sup>39</sup> Ra'd, 13/1.

Bu ayet *kuffâr-u Mekke'nin*, "Muhammed Kur'an'ı kendisi uydurdu." demelerine bir cevaptır.<sup>40</sup> *Ekseru'n-nâs lâ yu'minûn* ifadesi ise Hz. Peygamber'e, "Ey Muhammed! Kavminin müşrikleri, Kur'an'ın ilahi bir kitap olduğuna ve hakikatleri anlatan ayetlerine inanmıyorlar";<sup>41</sup> anlamına gelmektedir. Mâturîdî ve Râzî *ekseru'nnâs* ibaresinin medlulünü tayin etmeden, konuyu insanların çoğu Kur'an'ın Allah'ın kitabı olduğunu kabul etmiyorlar.<sup>42</sup> şeklinde açıklamaktadırlar.

Aynı konu Hud Suresi 11/17'nci ayette: "[Ahireti inkar edip yalnız dünya hayatına bağlanan] kimse ile Rabbinden gelen bir delile dayanan ve Allah katından bir şahit [İncil] ve ayrıca daha önce Musa'ya rahmet ve rehber olarak verilen Tevrat tarafından da teyit edilen kimse, söyleyin bir olur mu hiç? Böyle kesin delillere dayanan kimseler o Peygambere inanırlar. Onu inkar eden gürhün varacağı yer cehennemdir. Ey Peygamber! Sakın sen, bu Kur'an'dan şüphe etme. Çünkü bu sana Rabbin tarafından indirilen hak bir kitaptır. Fakat ne yazık ki, insanların çoğu ona inanmazlar." şeklinde anlatılmaktadır.

Ayetteki *ahzab* kelimesi Kureyş'in boylarından ve hepsi cehennemlik olan İbn Ümeyye, İbnu'l-Muğira, İbn Abdullah el-Mahzûmî, Âl-ü Ebî Talha b. Abduluzza'yı anlatmaktadır. Ayetle Hz. Peygamber'e: "Ey Muhammed! Müşriklerin 'Kur'an'ı Muhammed uyduruyor, şeytanın sözüünü, görüşünü dillendiriyor.' demelerinden etkilenme, Kur'an hakkında şüpheye düşme. O Rabb'indedir. Fakat Mekke'nin çoğunluğu (ahzab) ona iman etmiyorlar."<sup>43</sup> mesajı verilmektedir.

Zemahşerî *ahzab* kelimesinin Mekkelilerden Hz. Peygamber'e zarar verenleri anlattığını kaydetmektedir.<sup>44</sup> Râzî'ye göre ise, "Ahzab olarak tanımlananlar Yahudi, Hıristiyan ve Mecusilerdir. Kâfirler dünya malını

<sup>40</sup> Mukâtil, *Tefsîr*, II, 167.

<sup>41</sup> Mukâtil, *Tefsîr*, II, 167; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 327; Vâhidî, *el-Vasît*, III, 3; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, II, 480.

<sup>42</sup> Mâturîdî, *Te'vîlât*, VI, 301; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVIII, 236.

<sup>43</sup> Mukâtil, *Tefsîr*, II, 112-113; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 16-21; Vâhidî, *el-Vasît*, II, 568; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, II, 365.

<sup>44</sup> Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 365.

çok sevdikleri, nübüvveti inkâr ettikleri, mucizelere inanmadıkları ve putları şefaatchi kabul ettikleri için iman etmemekteydiler."<sup>45</sup> Mâturîdî ise ayettin muhataplarını Kur'an'ı inkar eden fırkalar şeklinde genel bir ifadeyle açıklamaktadır.<sup>46</sup> Ayetin Mekkî olduğu, Mekke'de Ehl-i Kitapla sert olumsuz ilişkiler yaşanmadığı; Mecusilerle Hz. Peygamber arasında da herhangi bir mücadelenin olmadığı dikkate alındığında, Râzî'nin açıklamalarının tarihi bağlamla örtüşmediği anlaşılmaktadır.

Bu ayetlerde *ekseru'n-nasi lâ yu'minun* (insanların çoğu iman etmiyorlar/etmezler) ifadesi, bunların inkârlarının net olduğunu anlatmaktadır. Ayetteki *ahzab* kelimesi genel muhalefetten ziyade düşmanlıkta ileri gidenlerin anlatıldığını, eleştirildiğini göstermektedir.

Kıyamet ve ahiret bağlamındaki muhatapları Mekkeli müşrikler olduğu anlaşılan *ekseru'n-nâs* lafzı tevhid inancı bağlamında da kullanılmaktadır.

178

OMÜİFD

İslam'ın temel mesajı olan tevhit Kur'an'ın ana konusunu oluşturmaktadır. Tevhid ve şirk konuları Kur'an'ın genelinde farklı şekillerde sürekli olarak anlatılmıştır. Bu ayetlerin bazılarında da *ekseru'n-nâs* lafzı kullanılmaktadır.

### 3.Tevhid İnancı Bağlamındaki Muhatapları

Yusuf Suresinde anlatıldığı üzere Hz. Yusuf kendisine iftira edildiği için zindana atılmıştı. Orada zindan arkadaşlarına Allah'ın mesajlarını anlatmaktaydı. Bu surenin 38'inci ayetine göre Hz. Yusuf arkadaşlarına şöyle seslenir: "Atalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uydum. Bizim, Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmamız asla doğru olmaz. Bu, bize ve inananlara Allah'ın bir lütfudur, fakat insanların çoğu şükretmezler."

Bu ayetin tefsiri olarak kaynaklarda özetle "Tevhide inanmak bize ve insanlara bir nimet, lütfudur; fakat Allah'ı inkâr edenler bu lütfu şükret-

<sup>45</sup> Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XVII, 211-212.

<sup>46</sup> Mâturîdî, *Te'vîlât*, VI, 111.

miyorlar;<sup>47</sup> Mısır halkının çoğu Allah'ın nimetlerine şükretmiyorlar ve tevhide inanmıyorlar;<sup>48</sup> Kendilerine peygamber gönderilen toplumlar şirk koşuyorlar. İnsanların çoğu hevalarına uydukları için kendilerine anlatılan delillere bakarak hidayete ermiyorlar, şükretmeyen kâfirler olarak kalıyorlar"<sup>49</sup> şeklinde açıklamalar yapılmıştır Bu açıklamalardan da anlaşıldığı gibi *ekseru'n-nâs*'tan kastedilenler şirk içinde yaşayan Mısır halkıdır. *Lâ yeşkurûn* ise "Tevhid nimetine şükretmiyorlar." anlamındadır. Bu ayetle Mekkelî inkârcılara: "Sizler de şirk içindeki Mısırlılar gibisiniz." mesajı verilmektedir.

Aynı şekilde Hz. Yusuf zindan arkadaşlarına hitaben: "Siz Allah'ı bırakıp; sadece sizin ve atalarınızın taktığı bir takım isimlere (düzmece ilahlara) tapıyorsunuz. Allah, onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Hüküm ancak Allah'a aittir. O, kendisinden başka hiçbir şeye tapmamanızı emretmiştir. İşte en doğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler."<sup>50</sup> demiştir. Bu ayetin sonu *velâkinne eksera'n-nâsi lâ ya'lemûn* şeklinde bitmektedir. Bu ibare "Mısır halkının çoğu tevhide bilmiyorlar."<sup>51</sup> "Şirk ehli tevhit konusundaki hakikati bilmiyorlar."<sup>52</sup> ve "Dosdoğru din tevhide imandır. Fakat insanların çoğu Allah'tan başkasına ibadetin caiz olmadığını; Allah'a itaat edenlere hangi mükâfatların, isyan edenlere hangi cezaların verileceğini bilmiyorlar."<sup>53</sup> şeklinde açıklanmıştır.

Râzî ise ayete, "İnsanlar dünyada olan her şeyin bir sebebinin olduğunu bildikleri için etraflarında olan iklimlere bağlı olarak bitkiler ve hayvanlarda gerçekleşen değişimin mevsimlerden dolayısıyla güneş, ay ve yıldızların hareketlerinden kaynaklandığı sonucuna varmaktadırlar. Ancak bu konuları iyice düşünen insan her şeyin bir kâdir, alîm ve hakîm bir yaratıcıya muhtaç olduğunu anlar ki böyleleri de çok nadirdir. Bun-

<sup>47</sup> Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 216. Benzer açıklamalar için bk. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVIII, 141-142.

<sup>48</sup> Vâhidî, *Vasît*, II, 613; İbnu'l-Cevzi, *Zâdu'l-mesîr*, II, 440.

<sup>49</sup> Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, II, 443.

<sup>50</sup> Yusuf, 12/40.

<sup>51</sup> Mukâtil, *Tefsîr*, II, 150.

<sup>52</sup> Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, 218.

<sup>53</sup> Vâhidî, *Vasît*, II, 613; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, II, 440.

dan dolayı 'ekseru'n-nâs bilmiyorlar' buyrulmuştur."<sup>54</sup> şeklinde bağlamından uzak bir yorum getirmiştir.

Bazı rivayetlere göre, Kureyş'in kâfirleri ve Yahudilerden bir grup Hz. Peygamberi sıkıştırmak için ondan Yusuf kıssasını anlatmasını istemişlerdi. Hz. Peygamber kıssayı anlattığında onların iman edeceklerini ümit etmişti. Onlar iman etmeyip inkarlarında ısrar edince Hz. Peygambere: "Sen ne kadar şiddetle arzu etsen de insanların çoğu inanacak değildir." ayeti nazil olmuştur.<sup>55</sup> Bu ayet: "Ey Muhammed! Kendini helak etsen bile Mekke'nin kâfirleri,<sup>56</sup> kavminin çoğunluğunu oluşturan müşrikler,<sup>57</sup> iman etmez, küfür ve inatlarından vazgeçmezler."<sup>58</sup> şeklinde açıklanmıştır.

Yukardaki açıklamalardan, bu başlıkta ele aldığımız ayetlerin öncelikli muhataplarının inadına inkar eden zındık/dehrîler başta olmak üzere lider takımı olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamberin risaleti konusu da inanmayanların inkar ettikleri konuların başında gelmektedir. *Ekseru'n-nâs* lafzı bir ayette de Hz. Peygamberin risaletinin şümülü bağlamında kullanılmıştır.

#### 4.Hz. Peygamber'in Peygamberliğinin Şümülü Bağlamındaki Muhatapları

Hız. Peygamber Mekkelilerin iman etmesi için her ne kadar çaba gösterse de inadına inkâr eden müşrikler ve onlara tâbî olanlar onun davetini kabul etmiyorlardı. Böylesi bir ortamda Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e hitaben: "[Ey Peygamber!] Biz seni bütün insanlara (*kâffetenli'n-nâsi*) ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bunu bilmezler."<sup>59</sup> buyurmuştur.

<sup>54</sup> Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XVIII, 145.

<sup>55</sup> Yusuf, 12/103. Bk. Vâhidî, *Vasît*, II, 637; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, II, 476; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XVIII, 227.

<sup>56</sup> Mukâtil, *Tefsîr*, II, 164.

<sup>57</sup> Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V, 311.

<sup>58</sup> Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 479.

<sup>59</sup> Sebe, 34/28.



Bu ayetteki *kâffetenli'n-nâsi* ifadesi iki şekilde anlaşılmaktadır. Birinci yoruma göre bu ifade Arabıyla, acemiyle, zencisiyle, beyazıyla, kırmızıyla tüm insanlık anlamına gelmektedir.<sup>60</sup> Bu anlama göre Hz. Peygamber tüm insanlığa gönderilmiş, herkese İslam'ı tebliğ etmekle görevlendirilmiş olduğu için sorumluluk alanı tüm insanlardır. Ancak ayetin var olan cümle düzeni bu anlamı vermediği için İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ayette takdim te'hir bulunduğunu, ayetin metninin "vemâ erselnâke illâ li'n-nâsi kâffeten" şeklinde anlaşılması gerektiğini savunmaktadır. İkinci yoruma göre ise ayette takdim te'hir yoktur ve anlamı: "İnsanları bağlı buldukları küfürden uzaklaştırmak için gönderildin." şeklindedir. Bu yoruma göre *kâffe* kelimesi "alikoymak" anlamındadır ve kelimedeki he (tâ-i te'nis) ise mübalağa ifade etmektedir.<sup>61</sup> Râzî ise takdim ve te'hirden bahsetmeden ayetin her iki şekilde de anlaşılabilirliğini kaydetmektedir.<sup>62</sup>

Ayetteki *ekseru'n-nâs* ibaresi ise bu iki yoruma bağlı olarak "Mekke halkı<sup>63</sup> ve İnsanların çoğu senin bütün insanlığa gönderildiğini bilmiyorlar."<sup>64</sup> şeklinde anlaşılmaktadır. Taberî (ö. 310/922), Mâturîdî ve Râzî anlamaya çalıştığımız bu ayeti "bütün insanlık olarak" anlarken bu ayetin öncesindeki ve sonrasındaki ayetleri tarihi bağlamdan dolayı "müşrikler" olarak açıklamaktadırlar.<sup>65</sup> Ancak ayete verdikleri anlamla bir çelişkiye düşmemek için *ekseru'n-nas* ibaresinin medlûlünü "Mekkeli müşrikler" şeklinde açıklamadan "insanların çoğu" şeklinde olduğu gibi bırakmışlardır. Hâlbuki ayetin siyak ve sibakından da anlaşıldığı gibi 28'inci ayetteki *ekseru'n-nâs* ile kastedilenler Mekkeli müşriklerdir.<sup>66</sup> Ayetin sonunda

<sup>60</sup> Mukâtil, *Tefsîr*, III, 65; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, X, 377-378; Vâhidî, *el-Vasît*, III, 495; Mâturîdî, *Te'vilât*, VIII, 447-448.

<sup>61</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, III, 499.

<sup>62</sup> Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXV, 259.

<sup>63</sup> Vâhidî, *el-Vasît*, III, 495.

<sup>64</sup> Taberî, *Câmiu'l-beyân*, X, 378.

<sup>65</sup> Taberî, *Câmiu'l-beyân*, X, 378. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 92, 593; Mâturîdî, *Te'vilât*, VIII, 447-448.

<sup>66</sup> Konuyla ilgili değerlendirmeler için bk. Mustafa Öztürk, *Kur'an, Tefsir ve Usûl Üzerine Proplemler, Tespitler, Teklifler*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2011, ss. 85-86.

insanların çoğunun Hz. Peygamberin uyarıcı ve müjdeleyici olduğunu anlamadıkları, dolayısıyla az bir kısmının bunu kabul ettiği anlatılmaktadır. İman etmeyen çoğunluğun Mekke'li müşrikler, inanan azınlığın Mekke'deki mü'minler olduğu bilinen bir husustur. Ayetin ilk yorumunu kabul ettiğimizde henüz davete muhatap olmayan diğer toplumlar, hakikati bilmemek ve Hz. Peygamber'e iman etmedikleri için eleştirilmiş olmaktadır. Bu durumun ne kadar isabetli olduğunun ciddi olarak düşünülmesi gerekmektedir.

Ayetin ikinci yorumu Müslümanların evrensel peygamber algısıyla zahiren çelişiyor gözüktüğü için âlimlerin geneli tarafından tercih edilmemiştir. Ancak ayetin nazil olduğu Mekke'de Hz. Peygamber baskı altında bulunmakta, tebliğ görevini yapmakta zorlanmaktaydı. O zor şartlar altındaki Hz. Peygamber'in sorumlu olduğu tebliğ alanını tüm dünya olarak ifade etmek onun üzerindeki yükü daha da ağırlaştıracağı için çok da isabetli gözükmemektedir.<sup>67</sup> Ayetin bu anlamının tercih edilmesi Hz. Peygamber'i ve mesajını Mekke'ye hapsetmek değil; o anki sorumluluk alanını ve kendilerini cehennemden kurtarma gayretinin müşriklerce anlaşılmadığını açıklamaktır. Ayetin ikinci anlamı bu şekilde değerlendirilmediğinde Hz. Nuh, Hûd, Salih, Lut ve Şuayb'ın kendi halklarına, belli bir şehre, bölgeye gönderilmelerinin de<sup>68</sup> bu peygamberlerin risaletlerinin özel bir toplum ve bölgeye hasredildiğinin kabul edilmesi gerekir. Hâlbuki bu görevlendirmeler ilahi mesajın belli bir topluma hasredilmesini değil, peygamberlerin öncelikli sorumluluk alanlarını göstermektedir.

Biz burada Hz. Peygamber'in risaletinin evrensel olup olmadığını değil, bu ayetle neyin ve kimlerin kastedildiğini anlamaya çalışıyoruz. Hz. Peygamber'in risaletinin evrenselliği tartışmaya açılmayacak kesin bir hakikattir. Bu durum "onun Allah'ın rasulü ve peygamberlerin sonun-

<sup>67</sup> Bu konu "Allah Teâlâ'nın kimseye gücünün üzerinde görev yüklemeyeceği" (Bakara, 2/233, 286; En'am, 6/152; A'raf, 7/42; Mü'minûn, 23/62.) ilkesi kapsamında da değerlendirilebilir.

<sup>68</sup> A'raf, 7/59, 65, 73, 80, 85.

cusu"<sup>69</sup> olmasından ve "...bu Kur'an bana hem sizi hem de mesajının ulaştığı herkesi uyarmam için vahyedilmiştir..."<sup>70</sup> ayetinden de zaten anlaşılmaktadır. İnsanlar cüz'i iradeleriyle bir şeyleri başardıklarında her şeyin kendi yapıp ettikleriyle şekillendiği zehâbına kapılmakta, Allah'ın takdirini, müdahalesini unutabilmektedirler. Bu yanlış tavra girenlerle birlikte diğer insanların da ders almaları için *ekseru'n-nâs* lafzı Allah'ın iradesi ve gücü bağlamındaki bazı ayetlerde de kullanılmaktadır.

### 5.Allah'ın Takdiri ve Yardım Va'di Bağlamındaki Muhatapları

Hz. Yusuf'un kardeşleri olayların gidişatını kendi istedikleri gibi şekilleneceklerini zannettikleri için onu kuyuya atmışlardı. Yusuf Suresi, 12/21'inci ayette Yusuf'un Mısır'da satın alındığı, orada iyi konuma gelmesi için kendisine zemin hazırlandığı, rüyaları yorumlama yeteneğinin verildiği ve Allah'ın dilediği şeyi gerçekleştirmeye muktedir olduğu fakat insanların çoğunun bu gerçeği bilmediği vurgulanmaktadır.

Bu ayetteki *ekseru'n-nâs* lafzından kast edilenler Yusuf'tan yüz çeviren kardeşleri, onu az bir pahaya satanlar ve satın alan insanlardır. Bunlar Allah Teâlâ'nın Yusuf'la ilgili takdirini ve bunu yerine getireceğini bilmiyorlardı.<sup>71</sup> Ayetteki "*lâ gâlibe alâ emrihî*" ibaresi ise iki anlama gelmektedir. Birincisi: "Ne yeryüzünde ne de gökyüzünde Allah'ın hükmünün gerçekleşmesine engel olabilecek biri yoktur. O istediğini, iradesini mutlaka gerçekleştiren olduğu için kimse O'nun iradesine ipotek koyamaz." İkincisi ise, "Yusuf'un durumu hakkında tek otorite Allah'tır. Olaylar ne Yusuf'un gayreti ne de kardeşlerinin ona karşı kurdukları tuzaklar ve kötülük istekleriyle şekillenmektedir. Her şey ilâhî bir düzenlemeyle gerçekleşmektedir. Fakat insanların çoğu bütün işlerin tamamen Allah'ın irade ve kontrolünde olduğunu bilmiyorlar."<sup>72</sup> şeklinde açıklanmaktadır.

<sup>69</sup> Ahzab, 33/40.

<sup>70</sup> En'am, 6/19.

<sup>71</sup> Mukâtil, *Tefsîr*, II, 144; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V, 174.

<sup>72</sup> Râzi, *Mefâtihu'l-gayb*, XVIII, 111, 112.

Yusuf suresi, 12/66-68'inci ayetlerde, Hz. Yakub'un oğullarından küçük kardeşleri Bünyamin'i korumalarını, kendilerini tehlikeden uzak tutmaları için şehre farklı kapılardan girmelerini, Allah'a tevekkül etmelerini istediği; Allah'ın kendisine verdiği ilim sayesinde her şeyin O'nun iradesine uygun olarak gerçekleştiğini iyi bildiği; fakat insanların çoğunun bu gerçeği bilmediği anlatılmaktadır.

Ayetteki *ekseru'n-nâsi lâ ya'lemûn* ibaresi, "O dönemde yaşayan insanların çoğu bu konuyu Ya'kub'un bildiği gibi bilmiyorlar."<sup>73</sup> ve "Ya'kub'un bu özelliğini ve ilmini bilmiyorlar. Buradaki insanlardan kast edilenler müşriklerdir. Çünkü onlar Allah'ın veli edindiği kullarına dünya ve ahirette kendilerine fayda verecek bilgileri nasıl öğrettiğini bilmiyorlar."<sup>74</sup> olarak iki farklı şekilde açıklanmıştır. Bu ayetle Mekkeli müşriklere: "Siz ne planlarsanız planlayın sonuçta Allah'ın dediği olacak, kendinize, yaptıklarınıza güvenip de Allah'ı unutmayın." mesajı verilmektedir.

184

OMÜİFD

Rumlarla İranlılar arasında yapılan savaşa Rum Suresi, 30/1-7'nci ayetlerde değinilmektedir. Bu ayetlerde Rumların İranlılara yenildikleri; ancak beş-on yıl içinde tekrar galip gelecekleri ve o zaman Müslümanların sevinecekleri, bunun da Allah'ın va'di olduğu; fakat insanların çoğunun bunu anlamadığı anlatılmaktadır.

Allah Teâlâ mü'minlere Rumların galip geleceğini va'd etmekte; ancak müşrikler Allah'ın va'dinde durmayacağını zannetmekteydiler. Hâlbuki Allah'ın va'dinde durmaması mümkün değildir. Bu va'de inanmayan *küffâr-u Mekke* sadece ticareti, para kazanma yollarını, çiftçiliği ve semerciliği bilen, din konusunda cahil olan kişilerdir.<sup>75</sup>

Mekke'de müşrik liderler toplumun zengin sınıfını oluşturmaktaydı. Ancak sahip oldukları zenginlikleri Allah'ın lütfu olarak değil, kendi güç ve yetenekleriyle kazandıklarını düşünüyorlardı. Bundan dolayı kibre kapılarak Allah'a nankörlük etmekteydiler. Bu konu Kur'an'da birçok

<sup>73</sup> Mukâtil, *Tefsîr*, II, 157; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V, 251.

<sup>74</sup> Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVIII, 180.

<sup>75</sup> Mukâtil, *Tefsîr*, III, 6; Vâhidî, *el-Vasît*, III, 428; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, III, 417. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, X, 167; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 472.

yerde anlatılmaktadır. Bağlam ve muhataplarını tespit etmeye çalıştığımız bu lafız bu konudaki bazı ayetlerde de kullanılmaktadır.

## 6. Ekonomik İmkânlar Bağlamındaki Muhatapları

Allah Teâlâ'nın insanlara lütfettiği imkânların anlatıldığı Furkan Suresi 25/44-50'nci ayetlerde de Müşriklerin kendilerine tebliğ edilen, defalarca anlatılan hakikatleri dikkate almadıkları, insanların çoğunun bütün bunlara sadece nankörlükle karşılık verdikleri, tevhide inanmadıkları açıklanmaktadır.<sup>76</sup>

Râzî ayeti: "Allah Teâlâ insanların şükretmeleri için yağmuru farklı bölgelere farklı yoğunlukta yağdırdığını açıkladı. Fakat insanların çoğu bu konuyu düşünüp şükretmeleri mümkün olduğu halde bunu yapmadılar. Eğer buna imkânları olmasaydı onlar için 'kabul etmediler, yüz çevirdiler' denmesi caiz olmazdı. Ayette bahsedilen kişilerin bu çoğunluğa dâhil olması gerekir. Çünkü bu ayetler Kureyş'in iman etmesi için indirilmesine rağmen Temûm oğullarının çoğunluğu inkâr ettiler. Ayetin mesajını sadece onlarla sınırlandırmak doğru olmaz. Bu ayetteki küfran, küfrân-ı nimet değil, kâfirliktir"<sup>77</sup> şeklinde yorumlamıştır.

Müşriklerin nimetler, imkânlar konusundaki nankörlükleri Allah'ın yanı sıra ilahlarına da şükretmeleri idi. Hâlbuki kendilerinden istenen, şükrü Allah'a has kılmaları, diğer ifadeyle tevhit üzere kalmalarıydı. Bu durumda ayetteki *ekseru'n-nâs* ifadesi nimetlerin şükürünü Allah'a has kılmayan, tevhide inanmayan müşrik halkın ekseriyetini kapsamaktadır.

Mü'min Suresi, 40/61 ve 62'nci ayetlerde: "Uyuyup dinlenmeniz için geceyi, çalışıp işlerinizi görmemiz için gündüzü meydana getiren O'dur. Şüphesiz Allah insanlara karşı çok lütufkârdır; fakat insanların çoğu şükretmez.[Ey Müşrikler!] İşte rabbiniz Allah budur. O her şeyin yaratıcısıdır. O'ndan başka gerçek ilah/tanrı yoktur. Böyle iken nasıl oluyor da bu gerçeği kabul etmekten vazgeçirebiliyorsunuz." buyrulmaktadır.

<sup>76</sup> Açıklama için bk. Mukâtil, *Tefsîr*, II, 439; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 397-398; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-meşîr*, II, 323; Vâhidî, *el-Vasît*, III, 342-343.

<sup>77</sup> Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIV, 99.

Bu ayetlerle ilgili olarak bazı tefsirlerde "Gece ve gündüzün bu şekilde düzenlenmesi Allah'ın lütfudur. Allah küffar-u Mekke'ye karşı çok lütufkârdır; fakat insanların çoğu nimetler konusunda Allah'a şükredip, tevhide inanmıyorlar;<sup>78</sup> "Bunlar Allah'ın lütuflarını inkâr ediyorlar, şükretmiyorlar"<sup>79</sup> yorumları yapılmıştır.

Burada ele aldığımız iki ayette de Mekkeli müşriklerin nimetler, imkânlar konusunda ilahlarına da pay, yetki vermek suretiyle Allah'a nankörlük etmeleri, tevhide inanmamaları anlatılarak onlara: "Ey Mekkeliler! Sahip olduğunuz nimetlerin, imkânların kimin lütfu olduğunu iyi düşünün ve tevhide iman edin." mesajı verilmiştir.

Her toplumun zengin ve yönetici sınıfı vardır. Bu ileri gelenler zümresi iman etmedikleri zaman şımararak kibirlenmekte, azgınlaşmakta ve haksızlıklarda bulunmaktadırlar. Sebe Suresi 34/ 34-41'inci ayetlerde, kendilerine peygamber gönderilen halkların ileri gelen şımarık kesimi-mütref takımının- [tıpkı bu Mekkeli müşrikler gibi]: "Biz sizin getirdiğiniz/tebliğ ettiğiniz şeylere inanmıyoruz. Hem sonra biz gerek mal mülk gerek oğul-uşak itibariyle sizden daha güçlüyüz. Bizde bu güç varken azaba falan uğramayız." dedikleri; ancak bu mantıklarının yanlış olduğu, rızkın, imkânların dağıtımının Allah'ın kontrolünde olduğu; ancak insanların çoğunun bunu bilmedikleri açıklanmaktadır. Ayrıca sahip olunan mal ve evlatların insanı Allah'a yaklaştırmayacağı, kişinin sadece iman ve salih amelle Allah katında değer kazanacağı, ahirette kendilerine şefaataçi olacaklarını zannettikleri meleklerin onlardan berî olacakları, müşriklerin cehenneme girecekleri, anlatılmaktadır.

Rivayetlere göre bu ayetler müşriklerin ileri gelen mütref takımının: "Eğer Allah bizim inanç ve davranışlarımızdan razı olmasaydı bize bu kadar evlat ve mal vermezdi. Bize imkânlar vermesi bizi diğer insanlara tercih ettiğini ve bizim O'na fakir mü'minlerden daha yakın olduğumuzu göstermektedir." demeleri üzerine nazil olmuştur. Bu ayetlerde, "Ey Mu-

<sup>78</sup> Mukâtil, *Tefsîr*, III, 154; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XI, 74.

<sup>79</sup> Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 181.

hammed! Onlara bu düşüncelerinin yanlış olduğunu, kendilerine imkânlar verilmesinin Allah'ın değer vermesi, sevmesiyle; imkân verilmemesinin de kızmasıyla ilgisi olmadığını söyle. Bütün bunların hepsi insanların imtihan edilmesi için olmaktadır. Fakat insanların çoğu bunları bilmiyor."<sup>80</sup> mesajı verilmekteydi.

Mâturîdî ayeti: "Mütrefler kibirli liderlerdi. Bunlar kendilerini Allah'ın velileri zannetmekteydiler. İlmin sebepleri olan tefekkür ve nazar etmeye imkânları olduğu halde bunları terk ettikleri için ekserisi bildiklerinden faydalanmıyor, hakikati bilmiyorlar. Bu konuda herhangi bir mazeretleri de bulunmamaktadır. Onlar düşmana iyilikte, lütuf ve ihsanda bulunmanın hikmetini anlamadıkları için kendilerini Allah'ın velileri zannederek, ekonomik açıdan zor durumda olan Peygamberlerin Allah'ın velileri olmadıklarını zannettiler. Bunlar 'Biz azaba uğratılmaya çağız' sözünü dirilmeyi inkâr ettikleri için söylediler. Eğer dirilmeye inanıyor olsalar, dünyadaki zenginlik ve fakirliğin imtihandan kaynaklandığını anlasalardı böyle demezler; ahirette velîye velî gibi, düşmana da düşman gibi karşılık verileceğini bilirlerdi. Bu dünya imtihan dünyasıdır ve her şey imtihanın hikmeti olarak gerçekleşmektedir. Rızık Allah'ın kontrolündedir. Müslümanlardan bazıları zengin, bazıları fakirdir. Bu durumlarının Allah katındaki değerleriyle herhangi bir alakası bulunmamaktadır. Her insanın zenginlik ve fakirlik durumu değişmektedir. İnsanların bütün bunları doğru anlayıp tevhide yönelmeleri ve küfürden uzaklaşmaları gerekmektedir."<sup>81</sup> şeklinde yorumlamaktadır. Mâturîdî mütref takımının ahirete inanmadıklarını kaydetmektedir. Ancak konu-

<sup>80</sup> Mukâtil, *Tefsîr*, III, 67; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 380, 381; Vâhidî, *el-Vasît*, III, 496; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, III, 501-503. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 595.

<sup>81</sup> Mâturîdî, *Te'vilât*, VIII, 452. Mâturîdî ayetin tefsirinde: "Mütreflerin inkârcı tavır takımları Mutezile'nin 'Allah ancak kulların dinleri için hayırlı, aslah olanı yapar' düşüncelerini nakzetmektedir. Mütrefler tüm yaptıkları ve söyledikleri yanlış şeyleri ekonomik güçleri çoğaldığı için yaptılar. Eğer zengin olmasalardı bu tavırlarını yapmazlardı. Bu durum onlar için fakirliğin daha hayırlı olduğunu göstermektedir. Bize göre kişinin hayrına olsa da olmasa da Allah dilediğine zenginlik veya fakirlik verir. Ayetin zahirinden kullar için aslah, en hayırlı olanı gözetmek gibi bir durum olmadığı anlaşılmaktadır." demektedir. Bk. Mâturîdî, *Te'vilât*, VIII, 451-452.

nun devamındaki ayetlerde meleklerin ahirette müşriklere şefaathçi olmayacaklarının anlatılması aslında bu liderlerin ahirete ve şefaate inandıklarını göstermektedir.

Râzî ise: "Ayetteki çoğunluk ifadesi mütref grubunun genelini anlatmaktadır. Bunlar dinimizin gereklerini yerine getiriyoruz. Bu dünyada durumumuzun, imkânlarımızın iyi olması ahirete de iyi olacağına işaret olduğu için ahirette de bize azap edilmeyecektir."<sup>82</sup> dediklerini nakletmektedir.

Bu bilgilere göre ayetteki *ekseru'n-nâsi lâ ya'lemun* ifadesinin muhatapları İslam davetine düşmanlık eden, mal, mülk, zenginlik ve evlat sahibi olmanın gerçek anlamını anlamayan, konunun özünü kavramayan; meleklerin şefaathlerini uman, şımarık, kibirli, zengin sınıf olmaktadır.

*Lâya'lemun* ifadesi ise "bilmiyorlar" değil, "Kendini akıllı zanneden zengin liderler hem Allah'ın mal mülk verme ilkesini hem de cennete kimlerin gireceği konusunda hakikati kavrayamıyor, sahip oldukları inançların künhüne vakıf olamıyor, konunun özünü anlamıyor, kavramıyorlar." anlamına gelmektedir.

*Ekseru'n-nâs* lafzı birçok ayette farklı bağlamlarda farklı muhataplar için kullanılmakla birlikte bir ayette de İsrailoğulları'ndan ölümden kurtulmak isteyenleri bağlamında da kullanılmaktadır.

## 7.İsrailoğulları'ndan Ölümden Kurtulmak İsteyenler Bağlamındaki Kullanımı

İsrailoğulları'ndan bir topluluk bazı rivayetlere göre "düşmanla savaşırken"; bazı rivayetlere göre ise "Taun salgınından ölmekten korktukları için memleketlerinden kaçıp ölümden kurtulmak istemişlerdi. Ölümden kaçmanın kendilerini ölümden kurtaramayacağını; yaşam ve ölümün Allah'ın kudretinde olduğunu anlamaları için öldürülmüşler ve bu du-

<sup>82</sup> Râzî, *Mefâtilu'l-gayb*, XXV, 262-263.



rumdan ders almaları için tekrar diriltmişlerdi."<sup>83</sup> Bu olay Bakara Suresi, 2/243'üncü ayette: "[Ey Peygamber!] Binlerce oldukları halde, ölüm korkusundan dolayı yurtlarından çıkıp gidenleri bilmez misin? Allah onlara 'ölün' dedi (öldüler). Sonra onları diriltti. Şüphesiz Allah insanlara karşı çok lütüfkârdır, Lâkin insanların çoğu şükretmez." şeklinde anlatılmaktadır.

Bu ayet Müslümanlara: "Allah yolunda, insanları Allah'ın dininden alıkoyanlarla, İslam'ın düşmanlarıyla savaşın, ölümden korkmayın, yaşamanız ve ölümünüz benim elimdedir, sakın İsrailoğulları gibi olmayın. Savaştan kaçmak, uzak durmak hayatta kalmanın, ölümden kurtulmanın yolu değildir. Her şey Allah'ın kontrolindedir." mesajını vermektedir.<sup>84</sup>

Konuyla ilgili olarak bu çalışmada ele aldığımız ayetlerdeki *ekseru'n-nâsi lâ yu'minûn/lâ yeşkurûn/lâ ya'lemûn* lafızları meallerde "insanların çoğu/ekserisi inanmaz, inanacak değildir, şükretmez, bilmez" şeklinde muhataplar belirlenmeden çevrilmiştir. Bu çevirilerden ayetlerin muhatapları tam olarak anlaşılmadığı için ayetlerin kimlere ne dediği ve okuyucunun kendisine hangi dersleri çıkaracağı konusunda sorunlar yaşanmaktadır.

Burhanettin Tatar Kur'an'ın Hz. Peygamber dönemindeki anlaşılmasıyla ilgili olarak şunları dile getirmektedir: "Hâlbuki Hz. Peygamber ve ashâbı Kur'an'ı anlarken, içinde buldukları şehir ortamında kendilerini, başkalarını, yaptıklarını ve yapmadıkları şeyi anlamaktaydılar. Bu durum Kur'an'ın anlamının asla onu anlayanın varlığından, yapıp ettiklerinden ve içinde yaşadığı ortamdan izole edilerek açığa çıkmayacağını

<sup>83</sup> Mukâtil, *Tefsîr*, I, 128; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II, 600-606; Vahidi, *el-Vasît*, I, 355; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 318.

<sup>84</sup> Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II, 606; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 318; Muhammed et-Tâhîr İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus, Dâru't-Tunûsiyye, 1984, c. II, ss. 475-480. İbn Âşûr bu ayetteki öldürme ve diriltmenin bildik anlamda ölme ve diriltmeden öte, "düşman karşısında hezimet gibi çok ağır sıkıntı ve felakete mahkûm edilme, diriltmenin ise o felaketlerden kurtarıp rahatça yaşama imkânı verme" anlamına geldiğini açıklamaktadır. (İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, II, 479, 480.)

îmâ etmektedir.”<sup>85</sup> ve “Hz. Peygamber döneminin en önemli özelliği, Kur’an’ın anlamının pratik düzeyde tezahürüdür. Burada pratik kelimesi basitçe “zaten bilinen bir şeyin pratiğe yani tatbikata dökülmesi” şeklinde “bilgiden tatbikata” ya da “düşünceden uygulamaya” yönelik bir hareketi dile getirmemektedir. Aksine o, öncelikle Hz. Peygamber’in ve ashabın içinde yaşadığı ve etkileşim halinde olduğu Mekke, Medine gibi şehirlerde ve sonrasında şehrin dışı diye adlandırılabilir köy, kasaba, vaha, çöl gibi ortamlarda ortaya çıkmakta olan dil praksisine yani sözlü iletişimin en temel formuna [Kur’an nazil olduğu dönemde canlı, hayatın içinden, hayatın gerçeklerini, muhataplarının konuşma üslubuna göre dile getiren, anlaşılabilir ve uygulanan bir hitaplar bütününe; kısaca din-dünya arasındaki zinde ve tamamlayıcı ilişkiye] gönderme yapmaktadır. İşte Hz. Peygamber zamanında Kur’an’ı anlamının pratik olması dili, praksi, zamansallığı, tarihselliği yani karşılıklı konuşma esnasında insanların ontolojik olarak birbirlerine bağımlılığı içinde Kur’an’ı anlamının tezahür etmekte oluşunu dile getirir. Sahabe dediğimiz insanlar, Kur’an’ın anlamını şehrin kendilerine sunduğu dilin imkânları içinde karşılıklı ontolojik bağımlılık ortamında zamansal olarak keşfetmişlerdir. Bu yüzden Kur’an sahabe için öncelikle pratik bir konudur, yani sözlü iletişimin asli bir unsurudur. Bir başka deyişle, sahabe için Kur’an, sözlü iletişim içinde anlamı açığa çıkmakta olan bu dünyanın yeniden kavranmasına yol açan yeni bir sözlü iletişim şeklidir.”<sup>86</sup>

Tatar, Kur’an ve sünnetin Hz. Peygamber sonrası dönemdeki anlaşılmasını ise şu şekilde yorumlamaktadır: “Ancak Hz. Peygamber’in vefatı sonrası Kur’an’ın Mushaf’a dönüştürülmesi ve hadis ile sünnet[in] bir rivayet ve anlatı konusu haline gelmesi, ister istemez Kur’an’ın gayri şahsi bir otorite olarak tezahürüne yol açmıştır. Başka bir deyişle, Kur’an artık yalnızca yüzleşme değil, aynı zamanda okunma ve yorumlanma süreci içinde anlamı belirlenmesi gereken bir gayri şahsi varlık haline

<sup>85</sup> Burhanettin Tatar, “Dilin ontolojik-Tarihsel Karakteri Üzerine Notlar”, *Din Dili Çalıştayı (Tebliğler)*, Kuramer, İstanbul, trs. s. 12.

<sup>86</sup> Tatar, Burhanettin, “Dilin ontolojik-Tarihsel Karakteri Üzerine Notlar”, 14-15. Metindeki köşeli parantez içi ifadeler bize (makale yazarına) aittir.

gelmiştir. Haricilerle bir tartışma esnasında Hz. Ali'nin söylediği rivayet edilen söz bu durumu gayet açık olarak sergilemektedir: "Kur'an kendi başına konuşmaz, insanlar onu konuşur."<sup>87</sup>

Mustafa Öztürk muayyen şahıs ve olaylarla ilgili olarak ayetlerin nasıl anlaşılması gerektiğine dair usul âlimlerinin geliştirdikleri yaklaşımla ilgili olarak: "Usul âlimlerinin kahir ekseriyeti herhangi bir ayetin muayyen bir olay veya sebep üzerine inmesinin ilgili ayetteki mana, mesaj ve hükmün o olay ve sebebe münhasır olduğu anlamına gelmediği fikrini benimsemiştir. Bu yüzden klasik usûl-i fıkhîta, muayyen bir olay veya kişiyle ilgili bir ayetin o olay ve/veya kişiye özgü olmayacağını tesbit maksadıyla *el-ibretü bi-umûmi'l-lafz lâ bi-husûsi's-sebeb* (sebebin hususiliğine değil lafzın umumiliğine itibar edilir) şeklinde bir kaide geliştirilmiş; ayrıca vahyin belli bir tarihî vasatta nazil olmasının ve ilk muhatapların o vasatta hazır bulunmasının bir gereği olarak Kur'an'ın hemen tamamında müphem lafızlar kullanılmış olması yine usûl âlimlerince umumiliğin bir göstergesi sayılmış ve bu bağlamda başta *küllü* ve *cem* lafızları olmak üzere, istiğrak ve şümül ifade ettiği varsayılan harf-i tarifile muarref kelimeler, ism-i mevsuller, şart edatları (in, men, mâ, metâ, ennâ, haysü, eyyü vb.), soru edatları (men, mâ, eyne, meta vb.), nefiy ve/veya nehiyden sonra gelen nekre kelimeler ile *ma'ser*, *kâffe* gibi kelimeler Kur'an hitabındaki umumiliğin lafzî unsurları arasında sayılmıştır."<sup>88</sup> demektedir.

Gazâlî ise karşılıklı konuşmada topluluğa hitap etmeyle ilgili olarak şunları zikretmektedir:

"Karşılıklı konuşmada orada bulunanların hepsine nispetle umum iddiası mümkün değildir. Birisi, hazır bulunan bütün karılarına "Sizi boşadım", bütün kölelerine "Sizi azat ettim" dese, bu kişi onlar arasından, sadece yüz yüze oldukları ve hitap etmeyi kastettiği kişiye hitap

<sup>87</sup> Tatar, Burhanettin, "Dilin ontolojik-Tarihsel Karakteri Üzerine Notlar", 16. Metindeki köşeli parantez içi ifade bize (makale yazarına) aittir.

<sup>88</sup> Mustafa Öztürk, "Bir Meal Problemi Olarak Hususi Hitapların Umumleştirilmesi", *Kur'an'ın Türkçe Mealleri ve Sorunları Sempozyumu*, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kayseri, 05 Kasım 2010, (Yayımlanmamış tebliğ) ss. 8-9.

etmiş olur. Bu husus, kişinin şekil ve şemai ile ve bakmasıyla bilinir. Mesela yanında buluşa ermiş gençler ve çocuklar varken, ata binmeye ehil olanları kastederek “Atlarınıza binip benimle gelin” dese, bu hitap yalnızca kastettiği kişilere yapılmış olur. Bu kişinin kastı da, ancak lafzı ve görünen şemai ile bilinir; dolayısıyla bu tür ifadelerde umum iddiası mümkün değildir. Buradan hareketle diyoruz ki; ayetlerde “*yâ eyyühel-lezîne âmenû, yâ eyyühe’l-mü’minûn, yâ eyyühe’n-nâs*” gibi muhatab sıygasıyla belirtilen her hüküm, Hz. Peygamber’in zamanında mevcut olanlara yapılmış bir hitaptır. Bu hitabın daha sonra gelecekler için de ispat edilmesi, Hz. Peygamber zamanında sabit olan her hükmün, kıyamete kadar her mükellef hakkında devam edeceğine delalet eden ilave bir delil ile olur. Şayet böyle bir delil olmasaydı, salt lafız bunu gerektirmezdi. Bu sabit olunca da, bu gibi lafızlar sonuç itibariyle umum ifade etmiş olurlar; ancak, bu ifade ediş, başka bir delilin iktiran etmesi yüzündendir. Yoksa mücerred hitap sebebiyle değil.

Eğer bize, “Hitap şifahi olarak bir şahsa veya bir gruba özel olduğunda umuma delalet eder mi? Mesela ‘Biz seni bütün insanlar için gönderdik’ (Sebe, 34/28.) ayeti ile Hz. Peygamberin ‘Ben bütün insanlığa gönderildim’, ‘Ben kızıla ve siyaha gönderildim’ ve ‘Bir kişi hakkında verdiğim hüküm, aynı zamanda da topluluk hakkında verilmiş bir hükmüdür’ sözleri ve yine Allah Teâlâ’nın *yâ uli’l-elbâb, yâ uli’l-ebâr ve yâ eyyühe’n-nâs* sözleri gibi” şeklinde bir soru yöneltilirse biz de cevap olarak deriz ki: “Hayır, bu gibi sözler umuma delalet etmez. Aksine sahabe, kendi zamanlarında sabit olan hükmün sonraki tüm zamanlar için de sabit olduğunu birçok karine sebebiyle anlamıştır. Biz bunu sahabeden zaruri olarak bilmekteyiz. Tek başına bu lafızlar kat’i değildir. Hz. Peygamber her ne kadar tüm insanlığa gönderilmiş ise de, tüm insanların hükümler hususundaki eşitliği gerekli değildir: O kendilerine ait değişik hükümleri öğretmek için hür ve köleye, hayızlıya ve temize hastaya ve sağlama gönderilmiştir. Allah Teâlâ’nın ‘...sizi ve ulaşanları bununla inzar etmem için’ (En’am, 6/19.) sözü de bunun gibidir yani her kavmi hatta her şahsı bunun hükmüyle inzar etmek için. Hz. Peygamber’in getirdiği şeriat bu suretle genel olmaktadır. Hz. Peygamber’in ‘Bir kişi hakkında verdiğim

hüküm aynı zamanda topluluk hakkında verilmiş bir hükümdür' sözü de, sadece Hz. Peygamber'in kendi asrını içine almaktadır. Çünkü topluluk (cemâ'at) sözü, o andaki mevcutlardan ibarettir ve daha sonra gelenleri içine almaz."<sup>89</sup>

Gazâlî'nin görüşlerine benzer görüşler diğer bazı usul âlimleri tarafından da dile getirilmiştir. Örneğin Âmidî bu konuda şunları söylemektedir: 'Hz. Peygamber zamanındaki şifahi hitaplar ve umum bildiren emirler, (*yâ eyyühen'-nâs*, *yâ eyyühellezine âmenû* gibi hitaplar) Hz. Peygamber zamanıyla mı sınırlıdır yoksa umumi olup daha sonraki çağlarda yaşayacaklar için de geçerli olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır. Şafiiler, Hanefiler ve Mutezilenin ekserisi bu hitapların Hz. Peygamber zamanında yaşayanlara mahsus olduğunu; bu ifadelerin başka deliller sayesinde diğer insanlar içinde geçerli olabileceğini savunmuşlardır. Hanbelîler, seleften ve fukahâdan bir grup ise, bu hitapların Hz. Peygamberden sonra gelecek nesiller için de geçerli olduğunu iddia etmişlerdir. Bu hitapların insanlar için bağlayıcı olabilmesinde muhatapların hitap zamanında var olmaları gerekir.

Hz. Peygamberin bütün insanlara gönderildiği konusu sadece şifahi iletişimde, tebliğde bulunduğu kitle üzerinden izah edilemez. Çünkü o herkesle muhatap olmamıştır. Onun evrenselliği diğer *yâ eyyühellezine âmenû* gibi hitaplarda olduğu gibi akli çıkarımlarla ve kıyas gibi delillerle anlaşılmaktadır.<sup>90</sup>

Hz. Peygamber ve sahabe için Kur'an, Mekke ve Medine'de ve bunların etraflarındaki bölgelerde bulunan Müslümanları, müşrikleri, Ehl-i kitabı, münafıkları ve bunlar arasında gelişen tartışmaları, olayları anlatan canlı bir hitaptı. Kur'an'daki hitaplar nazil olduğu ortamdaki bu farklı muhataplara direkt veya dolaylı olarak farklı mesajlar vermekte herkes

<sup>89</sup> Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *Mustasfâ*, çev. Yunus Apaydın, Klasik yay., İstanbul, 2006., c. II, ss. 124-126.

<sup>90</sup> Seyfeddîn el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1996, c. I-II, ss. 381-382. Benzer görüşler için bk. Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *el-Mahsûl fî usûli'l-fikh*, Beyrut, 2008, c. I, ss. 302-303.

de bunları anlamaktaydı. Müşrikler Müslümanlarla ilgili övücü, müjdeleyici ayetleri üzerlerine almazlarken, Müslümanlar da müşrikler, Ehl-i kitap ve münafıklarla ilgili ayetleri kendilerine iniyormuş gibi anlamıyorlardı. Tüm taraflar ayetlerin kendilerine direkt verdiği mesajlarla birlikte muhtemel yan anlamlarını da doğal olarak anlamaktaydılar.

Elmalılı, Kur'an'ın doğrudan ve dolaylı muhataplarına mesaj vermesiyle ilgili olarak: "Kur'an kendisini bütün insanlığa duyurmak ve anlatmak için nâzil olmuş ve duyurmuştur. Ancak onun manaları ihata olup bitirilemez. Bir manası inkişaf ederken arkasından bir mana daha, arkasından bir mana daha ilh...yüz gösterir. Nurunun parlaklığı içinde hafa zuhur eder. Mü'mine hitap ederken, kâfire bir inzar fırlatır. Kâfiri inzar ederken mü'mine bir tebşir nüktesi uzatır. Avama hitap ederken, havassı düşündürür. Âlime söylerken cahile dinletir. Cahile söylerken, âlime dokundurur. Geçmişten bahsederken, geleceği gösterir. Bugünü tasvir ederken yarını anlatır. En sade müşahedelerden en yüksek hakikatlere götürür. Mü'minlere gaybı anlatırken, kâfirleri halden bîzâr eder. Ve bütün bunları hâle, makama, mekâna, zamana, mevzûa göre en uygun, en ra'na kelimelerle ifade etmektedir."<sup>91</sup>

Kur'an-ı Kerim, nazil olduğu dönemde yaşanan olay ve sorunlara doğrudan müdahale ettiği, çözümler getirdiği için hemen uygulamaya geçirilen bir kitaptı. Yaşanan toplumsal şartlar ve muhatapların değiştiği sonraki yüzyıllarda ise genel olarak ayetlerle direkt muhatap olunmadığı için te'vil üzerinden muhatap olunmaya başlanmıştır. Ancak yorum konusunda dikkatli, gerçekçi olmamak farklı muhataplar için örneğin müşrikler için nazil olan ayetlerin Müslümanlar için de aynen geçerli olduğu gibi bir anlayışın oluşmasına sebep olmuştur. Bu anlayışın oluşmasında "Kur'an'ın tarihin çöplüğüne atıldığını iddia eden batılılara, batılılaşanlara" ve "Kur'an'ı sadece âlimler anlar" diyen Müslümanlara tepki olarak geliştirilen iyi niyetli fakat ne dediği tam ve tutarlı bir şekilde anlaşılmayan "Kur'an'ı kendimize iniyormuş gibi okumalı, anlamalı ve

<sup>91</sup> Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Yenda Yayın-Dağıtım, İstanbul, 2000, c. I, s. 9.

yaşamalıyız" mottosunun da ciddi bir etkisi bulunmaktadır. Meal tekniğinden ziyade tercüme tekniğiyle hazırlanan mealler üzerinden Kur'an anlaşılmaya çalışıldığında ayetlerde anlatılan bütün bilgiler sanki her zaman tüm insanlığa hitap ediyormuş gibi anlaşılmaktadır. Bu durumda bazı Müslümanlar aslında kâfirler, müşrikler için vahyedilen birçok ayet-teki eleştirileri kendi üzerlerine alabilmektedirler.

Bu konuyla ilgili olarak Mustafa Öztürk şöyle bir tespitte bulunmaktadır: "Benzer bir durum birçok ayette<sup>92</sup> geçen *el-insan* kelimesinin Kur'an meallerinde "insanoğlu" manasında "insan" diye çevrilmesinde de geçerlidir. Bugün ortalama bir Müslüman bu ayetlerin mealini okuduğunda ayetlerde geçen başta nankörlük, azgınlık, acelecilik, cedelcilik gibi olumsuz sıfatları insanlık ailesinin bir ferdi olarak kendisinin de son derece nankör ve aşağılık olduğunu düşünmekte ve belki de çok kere ye'se düşmektedir."<sup>93</sup>; "Hususi olan Kur'an hitaplarına meal düzeyinde umumi manalar takdir etmek (hususî hitapların umumileştirilmesi) isabetli değildir. Buna mukabil, özellikle usûlcülerin Kur'an'daki müvacehe hitaplarının nüzul döneminde mevcut olan insanları kapsadığı, dolayısıyla bu hitapların 'lafız yönünden' -mana ve mesaj yönünden değil- diğer bütün insanlara şamil olmadığı yönündeki görüşleri isabetlidir. Lakin bu hitapların lafızdan bağımsız (munfasıl) bir delille diğer insanlara yönelik olduğu görüşü de isabetlidir. Bizce bu noktada Kur'an'ın hitabı ile mesajı arasında bir ayırmda bulunmanın gerekliliğinden söz edilebilir ve bu ayırım çerçevesinde Kur'an'ın ilk ve doğrudan muhataplarına -tabir caizse-, 'Kızım sana söylüyorum' diye hitap ettiği, sonraki muhataplarına da dolaylı olarak, 'Gelinim sen anla' dediği söylenebilir. Ancak 'gelin' metaforundan hareketle diyebiliriz ki biz gelinler, yani sonraki muhataplar bizzat Kur'an hitabının değil, mesajın muhataplarıyız. Bu mesajın ne olduğu ve bizi ne ölçüde bağladığı meselesi ise bizzat Kur'an metninden ziyade, kıyas ve icma gibi delillerden istinbat edilir. O halde denebilir ki

<sup>92</sup> Bk. İsrâ, 17/11, 67, 83; Kehf, 18/54; Hacc, 22/66; Yasin, 36/77; Zümer, 39/8, 49; Fussilet, 41/49; Zuhuruf, 43/15; Abese, 80/17; İnfitar, 82/6; Fecr, 89/15; Alak, 96/6; Âdiyat, 100/6.

<sup>93</sup> Mustafa Öztürk, *Kur'an, Tefsir ve Usûl Üzerine Proplemler, Tespitler, Teklifler*, Ankara Okulu Yayınları, ss. 79-80.

Kur'an salt bir metin olarak Kur'an değil, başta sünnet olmak üzere icma-i ümmet ve kıyas-ı fukahâ ile Kur'an'dır. Nitekim İslam ilim geleneğinde de Kur'an bütün bu delillerden bağımsız bir metin olarak anlaşılmamıştır."94

Bundan dolayı günümüzde de bu ilim geleneğinin takip edilerek ayetlerdeki emir, yasak, eleştiri ve övgü ifadelerinin kimleri, özellikle de Müslümanları ne ölçüde sorumluluk altına alıp almadığının, hangi görevleri yükleyip yüklemediğinin belirlenmesi konusunda dikkatli olunması gerekmektedir. Kur'an'ı başka bir dile çevirenlerin ilgili ayetlerin tercümesinde bu geleneksel bakışı dikkate almaları yaşanan ve yaşanması muhtemel olan anlama sorunlarının azalmasına katkı sağlayacaktır.

### Sonuç

Kur'an'daki *ekseru'n-nas* lafzına Türkçedeki meallerin çoğunda "insanların, insanlığın çoğu" şeklinde anlam takdir edildiği için ayetlerin bütün insanların çoğunu muhatap aldığı düşünülebilmektedir. Halbuki ilgili ayetlerin bağlamlarına ve rivayet ağırlıklı tefsirlere baktığımızda bu ayetlerin önemli bir kısmının doğrudan muhataplarının müşrik liderler ve dehrîler olduğu, bazı ayetlerin ise bu liderlere itaat eden kabile üyelerine, Hz. Yusuf'un kardeşlerine ve müşrik Mısır halkına hitap ettiği anlaşılmaktadır.

Mekke'de İslam davetine muhalefet ve düşmanlığı liderler yönlendirdiği için müşriklerle ilgili ayetlerin ekseriyeti bunlara hitaben nazil olmuştur. Bunlara destek veren müşrik kitleye de: "Körü körüne liderlerinize tabi olmayın, aklınızı ve iradenizi kullanın. Onların güçleri bu dünyada işe yarıyormuş gibi gözükse de ahirette birbirinize düşeceksiniz; sizi cehennemden ne onlar ne de taptığınız ilahlar kurtaramayacak. Bundan dolayı şirki bırakın, tevhide iman edin." mesajı verilmiştir. Aynı şekilde Yusuf Suresindeki ayetler üzerinden de Mekkelilere: "Müslümanlara gösterdiğiniz tepkiler, Yusuf'un kardeşleri ve müşrik Mısır halkının

94 Öztürk, "Bir Meal Problemi Olarak Hususi Hitapların Umumleştirilmesi", 13-14.



yaptıklarına benziyor. Gidişatınızı değiştirmedığınız takdirde akıbetiniz de onlar gibi olacak" buyrulmuştur.

Mekkeli muhaliflerin tevhidi ve Kur'an'ı reddetmelerini anlatan ayetler *lâ yu'minûn* (iman etmezler) şeklinde bitmektedir. Bu durum onların inkârlarındaki inatlarını açıklamaktadır. Bu konularla ilgili ayetlerin muhataplarını Hz. Peygamberle tartışan, çoğunluğu iman etmeden ölen veya savaşlarda öldürülen lider takımı olarak kabul ettiğimiz zaman, ayetleri "lider takımının ekseriyeti iman etmezler, inanacak değiller" şeklinde çevirmek ve yorumlamak doğru olmaktadır. Kıyamet ve ahiretle ilgili ayetlerin çoğunlukla *lâ ya'lemûn* şeklinde sona ermesi onların bu konulardaki ayetlerin mesajlarını kavramadıklarını göstermektedir.

Hız. Peygamberin bütün insanlığa gönderildiği şeklinde anlaşılan ayetin doğrudan muhataplarının Mekkeli müşrikler oldukları anlaşılmaktadır. Ayetin bu şekilde anlaşılması Hız. Peygamber ve davetini sadece Mekke'yle sınırlandırmak anlamına gelmemektedir. Burada amaçlanan ayetin anlamını nazil edildiği ortamı dikkate alarak tespit etmek, bu ayet özelinde Hız. Peygamberin sorumluluk alanının o zamanki güç ve imkânlarına uygun olarak belirlendiğini vurgulamaktır. Mekke döneminde yaşanan durum bu olmakla birlikte, Medine döneminde Müslümanların gücü artıp, sınırları genişlediği için İslam'ın evrensel mesajı doğal olarak geniş kitlelere tebliğ edilmeye başlanmıştır. Böylece İslam daha geniş coğrafyalarda yaşanır hale gelmiş, Hız. Peygamber de pratik olarak birçok milletin peygamberi olmuştur.

"Biz Ad kavmine Hud'u gönderdik" gibi ayetler, nasıl "Hud peygamberin başka kavimlere tebliğ vazifesi yok, anlattığı mesajlar sadece Âd kavmini ilgilendirir." şeklinde anlaşılmadığı gibi ilgili ayetin Hız. Peygamber'e hitaben "Senin şu anda tebliğle sorumlu oldukların muhatap olduğun müşriklerdir." şeklinde anlaşılması da onun risalet görevinin Mekke'yle sınırlandırıldığı anlamına gelmemektedir.

Bu çalışmada kaynak olarak kullandığımız rivayet tefsirlerinde ayetlerin muhatapları açıkça zikredilirken dirayet tefsirlerinde birçok ayette

muhataplar açıkça ifade edilmemiş, belirlenmemiştir. Bundan dolayı *ekseru'n-nâs* lafızları çoğunlukla bütün insanlar anlamına gelebilecek şekilde yorumlanmıştır. Bu durum tefsirlerin dirayet tefsiri olmasıyla ilgili olduğu kadar, bu eserlerin müelliflerinin kelamcı olmaları, dolayısıyla yaşadıkları ortamlardaki insanlara Kur'an üzerinden evrensel mesaj verme çabalarıyla da ilgili bir durumdur. Ayrıca Mâturîdî'nin, bazı ayetlerin tefsirinde Mûtezile'yi eleştirmesi müfessirin kelamî duruşunu, mezhebî düşüncesini tefsire yansıtmasının örneklerini de oluşturmaktadır.

Müşriklerin tevhidi, ahireti, Kur'an'ın ilahiliğini ve Hz. Peygamberin risaletini inkarlarını anlatan ayetlerdeki *ekseru'n-nâs* lafzının muhatapları, Müslüman toplumlar değildir. Ancak dünyevileşme, Allah'ın va'dinin gerçekleşmesi, nankörlük gibi konularda Müslümanlar arasında sorunlar, yanlış anlayışlar ortaya çıktığında bu ayetler te'vil yoluyla "Ey Müslümanlar, eğer kendinizi toparlamazsanız Allah'ın eleştirdiği müşriklere, Yusuf'un kardeşlerine benzer, onlar gibi olursunuz." anlamında açıklanabilir. Tevhid ve şirkle ilgili ayetlerin de farklı şekillerde olmakla birlikte bid'at ve hurafelerin, İslam dışı fikir ve anlayışların yaygınlaştığı zamanlarda Müslümanlara vereceği mesajlar tabii ki vardır. Aslında çok özel durumlar hariç hiçbir inanç ve uygulama tamamen tarihin derinliklerine gömülüp kalmamaktadır.

Ayetlerin lafızları indiği dönemi anlatmakla birlikte taşıdığı anlamlar, verilen örneklerin yansımaları her toplumda bir şekilde karşılık bulabilmektedir. Sonuçta tarih boyunca yaşayan insanların iyi ve kötü huyları, dünya malına olan bağlılıkları, güç tutkuları, şeytanın ayartma taktikleri değişmemektedir. Ancak Kur'an'daki bu evrensel mesajı anlamaya ve anlatmaya çalışırken dikkatli olunması gerekmektedir. Aynı hassasiyet hangi ayetlerin günümüzde yaşayan Müslümanlarla gerçekten ilgili olup olmadığı; ne oranda onlara hitap ettiği, Müslümanların hangi eleştiri ve övgüleri hak edip etmediği; sahabeye, müşriklere, ehl-i kitaba ne kadar benzeyip benzemediğinin belirlenmesinde de gösterilmelidir. Bu durum günümüzde İslam'a mesafeli duran, İslamî bir anlayışa sahip olmayanlara karşı geliştirilecek söylem ve davranışların tespit edilmesinde de göze-

tilmelidir. Aksi takdirde bu kişilerle Müşriklerin baskıcı ve işkenceci liderleri aynîleştirilmekte, onlara karşı dışlayıcı, sert ve çatışmacı bir dil kullanılabilir. Bu mesaj ve söylemler direkt ayetlerin metninden değil, yorum üzerinden dikkatli ve usulüne uygun olarak yapılmalıdır. Bunun için de tefsir geleneğimizde belirlenen tefsir ve te'vil ayırımına azami derecede özen gösterilmesi gerekmektedir. Usulcülerin de belirttiği gibi vahyin sona ermesinden sonraki tarihlerde yaşayan Müslümanlar ve diğerleri, Kur'an'la direkt değil, kıyas gibi ek deliller ve şartlar üzerinden muhatap olmaktadır. Bundan dolayı ilk kaynaklar ışığında ayetlerin tefsiri tespit edildikten sonra te'vilinin yapılması önem arz etmektedir. Aslında ne günümüzdeki Müslümanlar ne de diğerleri bir bütün olarak Kur'an'da anlatılan övgü ve yergilerin, va'd ve vaidlerin hiç birine doğrudan muhatap olmamaktadırlar. Herkes kendi iman ve ameline, İslam'a ve Müslümanlara karşı takındığı tavra göre ayetlerdeki mesajlara muhatap olmaktadır. Bu muhataplık durumunun ehline tefsir ve te'vil usullerine riayet edilerek belirlenmeye çalışılması gerekmektedir.

### Kaynakça

- Altıntaş, Hayrani, "Dehriyye," *DİA*, İstanbul, 1994.
- Altıntaş Halil, Şahin Muzaffer *Kur'an-ı Kerim Meali*, Diyanet İşleri Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 3. Baskı, Ankara, 2005.
- Âlûsî, Mahmud Şükrü, *Bulûğu'l-ereb fî ma'rifeti ahvali'l-Arab*, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut, trs .
- Âmidî, Seyfeddîn, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, Beyrut, 1996.
- Ateş, Ali Osman, *İslam'a Göre Cahiliyye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996.
- Belâzurî, Ahmet b. Yahya, *Ensâbu'l-eşraf*, thk. Muhammed Hamidullah, Dâru'l-meârif, Mısır, trs.
- Bulaç, Ali, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı*, Birim Yayınları, İstanbul, trs.
- Cevad Ali, *el-Mufassal fî târihi'l-Arab kable'l-İslam*, Menşûrâtü's-Şerîf er-Radî, Bağdad, 1993.
- Çelikkol, Yaşar, *İslam Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2003.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1991.
- Ebu Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ, *Eyyâmu'l-Arap kable'l-İslam*, thk. Adil Câsım el-Beyâtî, I. Baskı, Beyrut, Alemu'l-Kütüp, 2003.
- Feyzli, Hasan Tahsin, *Feyzu'l-Furkan Kur'an Meâli*, Dergah Ofset, İstanbul, 2001.

- Gazali, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *Mustasfâ*, çev. Yunus Apaydın, Klasik yay., İstanbul, 2006.
- Heyet (Karaman, Hayreddin; Özek, Ali ve diğerleri), *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali*, Mushaf-ı Şerif Basım Kurumu, Medine, 1992.
- İbn Âşûr, Muhammed b. Tâhir, *Tefsiru't-tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus, Dâru't-Tunûsiyye, 1984.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman Ali, *Zâdu'l-mesîr fi ilmi't-Tefsir*, Beyrut, el-Mektebu'l-islamî, 1948.
- \_\_\_\_\_, *Nüzhetu'l-a'yuni'n-nevâzir fi ilmi'l-vucûh ve'n-nezâir*, thk. Muhammed Abdulkarim Kâzım er-Râdî, Müessesetü'r-risâle, 2. Baskı, Beyrut, 1985.
- İbn Habîb, Ebu Ca'fer Muhammed b. el-Bağdâdî, *el-Münemmak fi ahbâri Kureyş*, thk. Hürşid Ahmed Fâruk, Âlemu'l-kütüp, I. Baskı, Beyrut, 1985.
- \_\_\_\_\_, *el-Muhabber*, thk. Eliza Lîchtenstater, Beyrut, Dâru'l-îfâku'l-cedîde, 2009.
- İbn Hişam, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, thk. Mustafaes-Sakâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdu'l-Hafız Şelebî, Turâsu'l-İslâmî, trs.
- İbn İshak, Muhammed b. Yesâr, *Sîretu'lbn İshak*, thk. Muhammed Hamidullah, Ma'hedu'd-dirâsât ve'l-ebhâslî't-ta'rib, trs.
- İbn Kuteybe, *el-Meârif*, thk. Servet Ukkâşe, Kahire, trs.
- 200 Kelbî, Ebu'l-Munzir Hişam b. Muhammed b. es-Sâib, *Kitâbu'l-asnâm*, thk. Ahmed OMÜİFD Zeki Bâsâ, Dâru'l-kütübü'l vesâiki'l-kavmiyye, Kahire, 2009.
- Koçyiğit, Talat, *Kur'an'ı Kerim ve Türkçe Meali*, Kılıç Kitabevi Yayın ve Dağıtım Ankara, 1997.
- Kotan, Şevket, "Cahiliyye Dönemi Mekke Dîni: Ahmesîlik", *Kur'an'ın Anlaşılması-na Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu*, İstanbul, 2011, s. 177-188.
- Kurtubî, Abdullah b. Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu liahkâmi'l-Kur'ân*, thk., Abdullah b. Abdu'l-Hasen et-Türkî, I. Baskı, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 2006.
- Mâturîdî, Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, Beyrut, 2005.
- Mukâtil, Ebu'l-Hasen b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Ahmed Ferid, I. Baskı, Beyrut, Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 2003.
- Öğmüç, Harun, *Câhiliyye Döneminde Araplar (Cahiliyye Şiirine Göre İslam Öncesi Arap Toplumu ve Kur'an'ın Getirdiği Değişim)*, İz Yay., İstanbul, 2013.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri)*, I. Baskı, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2011.
- \_\_\_\_\_, "İslam Öncesi Arap Toplumunda Ahvâl-i Şahsiyye Hukuku," *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu*, İstanbul, 2011, s. 229-273.
- \_\_\_\_\_, "Bir Meal Problemi Olarak Hususi Hitapların Umumleştirilmesi", *Kur'an'ın Türkçe mealleri ve Sorunları Sempozyumu*, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kayseri, 05 Kasım 2010.

- \_\_\_\_\_, *Kur'an, Tefsir ve Usûl Üzerine Proplemler*, Tespitler, Teklifler, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2011.
- Polat, Fethi Ahmet, "Mekkî Surelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil", *Kur'an Nüzulünün Mekke Dönemi*, (9. Tefsir Akademisyenleri Buluşması), Çorum Belediyesi Kültür Yay. Çorum, 2013, s. 145-169.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefâtihu'l-gayb*, I. Baskı, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1981.
- \_\_\_\_\_, *el-Mahsûl fî usûli'l-fıkh*, Beyrut, 2008.
- Tatar, Burhanettin, "Dilin ontolojik-Tarihsel Karakteri Üzerine Notlar", *Din Dili Çalıştayı (Tebliğler)*, Kuramer (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi), İstanbul, trs. s. 1-49.
- Vahidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Komisyon, Beyrut, 1994 .
- Soysaldı, Mehmet, "İslam Öncesi Arap Toplumlarında Namaz, Zekât, Oruç, Hacc Uygulamaları," *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu*, İstanbul, 2011.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed, *el-Milel ve'n-nihal*, çev. Mustafa Öz, İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Taberî, EbûCa'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru'l-kütübü'-İlmiyye, Beyrut, 2005.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I. Baskı, İstanbul, Yenda Yayın-Dağıtım, 2000.
- Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Hakim'in Açıklamalı Meali*, Işık Yay., İstanbul, 2005.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil*, Beyrut, Dâru'l-ma'rife, 2008.



